

6516/4)

п 74401 / 24

МОЛОДНЯЖ

к 6516/4)

4

З М І С Т

Поезії: М. Тарновський.

Проза: В. Кузьмич—Авіо-спіралі;
Д. Гордієнко—Смерть майстра; О. Обід-
ний—Індивідуальна обробка; Л. Перво-
майський—В палітурні.

Статті: Г. Овчаров—Винниченкова
„Сонячна машина“; О. Філіпов—Про
ворогів комсомолу.

Гумор: Ю. Вухналь—Гумореска про
гумореску; О. Заратустра—Літературні
пародії; О. Очко—Літературні пародії.
О. Очко—Українська поезія англій-
ською мовою.

Літературно-мистецька хроніка.

Бібліографія.

К В І Т Е Н Ь

Ц К І К С М У

ХАРКІВ

1928

1928
449/4

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-МЕТОДИЧНА
БІБЛІОТЕКА

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Строменко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ключчя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліberman Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Теодор Орисіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

„МОЛОДНЯК“ — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

„МОЛОДНЯК“ — продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 „
На 3 „	1 „ 10 коп.
На 1 „	— „ 40 „
Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.	

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч—В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьміч—Італійка з Мадженто. Повість. Стор. 96. Ціна 65 коп.
Іван Момот—Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь—Початкуючий. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.

ВИГОТУВАНО Й ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринець—Значіння Плеханова для марксіської соціології мистецтва.

Леонід Первомайський—Оповідання.

В. Строменко (Марко Дієв)—Плавні. Оповідання.

Лев Скрипник—Вибух. Оповідання.

Петро Радченко—Скрипка. Оповідання.

Лев Скрипник.—Двісті п'ятдесят перша верства. Оповідання.

Крім цих книжок, по бібліотеці буде видано збірки авторів:

ПРОЗА — Андрій Ключчя, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЇ — Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Олесь Донченко, Євген Фомин.

КРИТИКА.—Вол. Коряк, Андрій Хвиля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

МОЛОДНЯК

К 65/6/2)

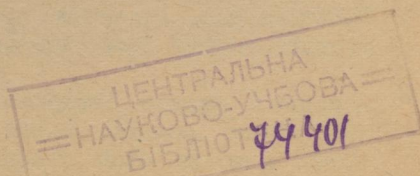
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. ФІЛІПОВА, П. УСЕНКА

4
—
(16)

КВІТЕНЬ . 1928

ХАРКІВ

59 68

[329.14к:331.3]

А.
Бу.
Го.
(Ді
Ду
Ко
тор
ле
Мо
лі
Ру
сь
Ш

„Л

„Л

Укрголовліт № 41/ж
Друкарня ВУЦВК'у
„Червоний Друк“.
Зам. № 2578—2000.

ВОЛОДИМИР КУЗЬМИЧ

АВІО-СПІРАЛІ*

Повість

Частина перша

1. ФОТОГРАФІЇ БЛИЗНЯТ

— Я дивуюсь! Ви кажете, що це не ваша фотографія?

— Звичайно, не моя, пане Мюзелле.

— Але ви так подібні один до одного, що мушу сказати просто: ви одяглися в шкірянку, в химерний літунський одяг і два рази знімалися, міняючи позу. Ви лише погляньте: на двох фотографіях однаковий погляд, однакові риси обличчя...

— Ви не ймете віри?

— Це неможливо! Ви жартуєте?

— Я не маю ніяких причин дурити вас. Це правда.

— Адже, капітане Клейстере, дві фотографії, що їх я тримаю в руках, кажуть про інше.

— Зараз з'ясую. Я—Аркадій і брат мій Арнольд—близнята, ми маємо од батьків однакове виховання і разом вступили до авіо-літунської школи в Петербурзі; разом же й скінчили її. У день випуску колегам сподобалося, що ми—двійники, і вони запросили фотографа зняти нас біля апаратів. От і маєте. Я—з вами в каюті канонерки „Ля Скарп“, а Арнольд вештається десь із червоними бандами по Україні.

— Два брати і дві долі? Як же це сталося?

Мюзелле поклав фотографії на стіл. Обличчям нахилився над ними і довго міркував про незрозуміле роз'єднання братів, про Аркадія, що їхав з ним на військовому пароплаві і про невідомого літуна Арнольда, що (на фотографії) стояв поруч з авіо-машиною без жодної пози, попростому спершися на пропелера.

В каюті поволі темніло. Ілюмінатор, що в нього вривався подих вечірнього моря, глибоким колом відсвічував розпалене вечірнє небо. Вечір прощався з морем.

Командир „Ля Скарп“—Мюзелле не лишив фотографій. Вони, як ніколи, зацікавили його. Він запитав співрозмовника, посміхаючись куточками губ:

— А скажіть, будь ласка, капітане Клейстере, що робитимете ви, коли зустрінете свого „шановного брата“? Чи посмієте ви його вбити? Ви, звичайно, розумієте—в якому сенсі я питаю?

Клейстер чомусь зніяковів. Він знав, що Мюзелле „найвеселіший з командирів французької флоти“, найсміливіший з них, любить ставити дивацькі запитання.

— Дивний запит! Проте, відповідаю. Я—вихована людина, і законам цивілізації не зраджу, бо, на мою думку, життя людини, життя взагалі—найвище благо і я не маю права забирати його, навіть у брата-ворога, з тих простих міркувань, що ми—білі, захищаємо порядок

* Право на кіно-сценарій лишаю за собою—Автор.

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА

народів. Тому не варто проливати кров брата! Я сподіваюсь, що Арнольд схаменеться і перейде до наших лав!

— Ви—маленький ідеаліст! А от мій дядько Клемансо одверто казав: милувати свого заклятого ворога є більший злочин перед собою, ніж убивати його.—За всю свою політичну діяльність він не забував за це правило, і діячам тих часів довелося не раз відчувати войовничий непокій мого шановного патрона. Я певний, що Арнольд послідовніший за вас: він уб'є вас раніше. Бережіться!

Мюзелле ліниво одклав альбома й уважно почав стежити за обличчям воєнного аташе. Клейстерові було трохи неприємно це слухати, але він надто шанував небожа Клемансо. Чолом йому проповзли не певні зморшки. У вечірньому сутінку каюти вони спадали на чорні смужки.

Вуси „à l'anglais“ нервово рухалися.

— Ні, ні! Я не припускаю, що я дозволю собі вбити брата-близняка. Навіть обороняючись від нападу... Ви, мій друже, не знаєте руської душі!

Аркадій Клейстер пройшовся каютою. Його непокоїли згадки: кохання матери до їх обох—рівних, одnorослих близнят, з їхньою однаковою мужньою красою й юнацькою стрункістю; мимохіть пригадувалося спільне навчання в авіо-школі й неймовірна поведінка Арнольда, що зненацька одколовся від брата, і цим прискорив смерть матери.

Після похорону неньки їх ніщо не зв'язувало, і вони остаточно розійшлися. Арнольд—опинився у... тих, а Аркадій—у штабі кримського чверть-імператора, потім у місії до французького уряду (неофіційно був у Клемансо!) і нарешті на палубі „Ля Скарп“, який супроводив три транспорти до Одеси, з кількома тисячами руських репатріантів, що поверталися з франко-німецького фронту на батьківщину.

— Я повторюю, ви не розумієте руської душі. Мюзелле лагідно торкнувся рукою плеча друга-чужоземця.

— Заспокойтесь, друже! Ви чомусь завжди посилаєтесь на „руську душу“, а не на руські діла. Ви вчіться в нас—у Європі! Літаки, кров, жінки, наше епікурейство—це велика вінегрета. Вибирайте найкраще й користуйтеся!

У цей мент на рубці задзвонили, і Мюзелле покинув Аркадія на самоті.

Аркадій підсунувся до ілюмінатора і з навіяною од розмови і спогадів тугою виглянув у зелену прозорість моря, у малахитові відсвіти дальнього берега, що насувався од Румунії. Думки його не мали форм, як не мало їх і море, розливне, розбите, розламане західним сонцем на скалки.

„Брат“! Одне це слово збивало з панталіку і непокоїло його душу.

Випливав з глибин лише спомин. Стояв перед очима колишній Арнольд. В тому ж одязі, як і в день випуску з авіо-школи, але зата-сканому.

— Аркадіє. Моя мова здивує тебе сьогодні, бо ти ніколи не чув іще такого від рідного брата. Ти вилітаєш із трьома аеропланами на чолі ескадрилли на зустріч ворогам. Знай, білі підступають до міста, і тобі в-перше доведеться виявити справжнє обличчя перед більшовиками. Дивись, не зрадь! В ангарах більше нема жодного літака! Успіх одного маневра Н-ського корпусу залежить від твоєї політичної орієнтації. Ескадрилля має відігнати Денікіна. Чуєш?

Спомин стояв в очах реальний, і картина прощання з Арнольдом проходила в уяві, як трагічна кіно-драма з усіма дрібницями.

Арнольд не кривив губ злою усмішкою, як бувало, коли він сердився, а щиро і палко говорив слова останнього побачення. Літун—

начальник ангара поклався на брата, що вже лагодився випурхнути білосивими птахами в голубі простори.

— Я кажу, Аркадіє, прямо. Не ображайся. Досі ми були братами по крові, нині мусимо стати братами в ідеях і в меті!

Коли скінчив Арнольд, заговорив Аркадій про батьківську пам'ять, ніби цілком погоджуючися зі сказаним.

— Для ме-не все яс-но,—двозначно кинув він.

— Ну, ото ж! Дивись, брате. Зрадиш—пощади не буде! Літаки нині мусять заступити дивізію! Республіка—бідна на самолёти!

Арнольд владно підвів руку і густим розчерком долоні наче ствердив свої слова. Схудлий і з завозьканим в олію лобом він замовк.

Апарати м'яко викочувалися з ангарів і їхні пропелери гули, мов рої джмелів. Літуни стояли біля передньої машини і вислухували од Аркадія плана операції.

Арнольд попрощався в-останнє і сухо додав:

— Чекаю на твоє повернення з перемогою!

Патетичний вигук трохи розсмішив авіаторів. Вони таємничо переглянулися. Це була військова змова, про яку своєчасно не довідався Арнольд Клейстер.

— Все зро-зу-мі-ло! Іс-тто-рія,—обізвався Аркадій, стаючи правою ногою на крило самолёта.

— В-р-р-р-в-и-и-и у-у-р-р-у-у-р-р,—зафурчали пропелери, і штормова навала згуків затопила всі розмови, всі слова.

Аероплани знялися—рвонулися в височинь і понеслися на табір ворожий.

Арнольд чекав на перемогу і... не дочекався.

Аркадій прокружляв умовним виражем над білими і три останні літаки Н-авіобазі перейшли у власність добровольцям, а обходний маневр Н-ського корпусу непередбачено провалився.

Спомин—на диво прозорий і ясний замайорів у голові, немов відомий маяк, що до нього сотні разів повертаються думи-кораблі і пропливають далі.

Аркадій не згадував більше. Бо спомин—нагадував про небезпеку, про майбутнє змагання з братом, що мало закінчитися лише кров'ю. Арнольд, як він дізнався з газет, був призначений на комісара одеської авіо-базі.

Чи й досі він там, на цій посаді—було невідомо.

Аркадій Клейстер іще раз підніс фотографії до світла і старанно поклав їх на своє місце.

— Лише мати могла б відрізнити нас. Чи ж відрізнить тепер історія,—подумав літун і похапливо записав свою думку на звороті світлини, де учорашній учень авіо-школи стояв у шкірянці з погонами середнього офіцера, і зарозуміло спирався на пропелера.

Приплив романтичного ліризму ледви не здивував його. На нього вплинуло море і зелений вечір. Ілюмінатор низько сидів над водою, і тому повітряні глибини надзвичайно зростали вгору, а море відтіля здавалося вузьким, затиснутим в обченьки обрїя й узбережжя. Простір зникав унизу—зате горізнач розбухав у височинь—до неозорної безмежности височин.

Там, як синій газ, плавав легкий колір блакити й помутнілих хмар. Трохи нижче—гойдалися зелені хвилі західного неба. Вони були тяжчі за блакить і розпливалися над зорею. Ще нижче туманіли жовті і червоні смуги, що падали на дно аеро-океана.

Аркадій споглядав сконденсовану картину зеленої ночі, сидів, аж поки темрява не розвіяла останні пастельні фарби віолетом сходу.

2. В ПОРОЖНЬОМУ АНГАРІ

— Альо! Це—ангар?

У відповідь зашкварчало іржавим „Еріксоном“.

— Ангар. У чім справа?

— А хто коло телефона?

— Арнольд Клейстер з авіо-бази.

— Говорить Митницьке Управління з порту. Чи не чекаєте ви чого-небудь із-за кордону?

— Наївний запит. Нічого і ні звідки. Нащо ви питаєте?

— Сьогодні французькі транспорти висаджують руських салдатів із західного фронту. Ходять чутки, що на „Терезі“ навантажено щось надзвичайне, певно контрабанда для доставки в Севастополь. Це серйозне відкриття. Агенти управління і слідчі ЧК за годину почнуть митницький обшук, і коли чутки ствердяться, ми мусимо все конфіскувати.

— Надзвичайна контрабанда?! Товаришу, а скажіть, будь ласка, як ви взнали? Ви чуєте, що я хвилююсь, питаючи вас. Це... це велике придбання! Я не можу заспокоїтись од радості.

— Не хвилюйтесь, тов. Арнольде. До нас прийшли репатріанти й розповіли, що їх хотіли везти до Криму, щоб змусити вступити до врангелівських військ. Але більшість заперотестувала і відмовилась плувти на Севастополь. На „Терезі“ піднялося майже повстання. Командир „Ля Скарп“ погрожував потопити їх, та не спромігся, бо в трюмі „Терези“ щось заховано, що мабуть коштовніше за життя 3.000 репатріантів. Наші сумніви що до цього стверджують свідки. Зараз порт кипить. „Ля Скарп“ стоїть на внутрішньому рейді й стежить за нашими діями на березі. Становище напружене! За годину ми будемо на „Терезі“. Проте, ми боїмося, що канонерка втрутиться в справу. От ми й питаємо у вас—чи маєте ви готові льотні машини для захисту міста?

— Готові?

— Готові і справні!

Таких нема! Єсть чотири трупи самолётів—два „Фармани-XXX“. руїни „Таубе“ та два поламані „Блеріо“.

— О це погано—відповіло в рурці.

— Учора прилетів з Очакова аероплан, але раніше, як післязавтра, він не буде готовий. Розбито шасі і щось там з мотором.

— Поставити на плавунці його не можна?

— Однаково він не полетить.

В рурці вилаялися. Митниця замовкла на хвилинку, і не встиг Арнольд одійти од телефона, як голос задзвенів знову глухими тонами:

— Тоді приїжджайте в порт!

„Еріксон“ оддзенькав „одбой“. Арнольд рішуче вийшов з конторки й почвалав швидкою ходою до ангару, що лежав осторонь будівель на розі великого трав'яного поля.

В ангарі стояла мертва тиша. Високі бетоновані мури перекривалися сталевими бантинами, рейками й гофрованим залізом. Збоку крізь клітчасте скло щідилося світло і розпушеним промінням офарблювало побиту асфальтову долівку. Брама ангару була розчинена. З неї, як з потворної пащі виглядала лебедка і ховалася в глибині, немов скручений язик хамелеона.

Арнольд Клейстер зайшов під тінь брами. На шкірянці зникли сонячні блиски. В лівому кутку метушилося кілька душ. Вони розглядали розбитий фіюзеляж французького аероплана, привезеного з під Каховки, де були бої і де підбито цього аероплана.

Один заходився вираховувати міцність стоек для корпусу літака, мацав фанерну обшивку, другий обдирав ножиком матерію на крилах,

зацікавлений прошивкою нервюр і якістю специфічного лаку, що вкривав матерію.

Третій пробував механізм керування.

Мотора не було. Його знято три дні тому і подано для ремонту до майстерень.

— Полагодимо. Підлатаємо його,—крикнув перший.

— Чим?

— Комбінацію зробимо! Розберемо „Таубе“.

Арнольд зупинився біля гурту.

Схудлий механік піднесено відповідав. Він швидше схожий був на перехорілу шкапину, загнану на хуткій їзді, а ніж на людину.

— Арнольде! Ви краще дайте високосортної англійської стали, щоб підлаштувати мотора, а там ми самі справимось.

— А де я візьму?

— Конфісуйте на якомусь із консервованих заводів.

— На якомусь?.. Хо-хо, якомусь!

Арнольд спинився і заглянув у середину аеро. Ферма корпусу погнулась, костур зломився, хвіст являв очам прорешетовані кулеметом стерня глибини і височини. Троси, що з'єднували хвоста з апаратом керування, було перебито, не дивлячись на їхню подвійність. Крил не було—їх одклали осторонь. Вони топорщилися, як пошматований папір або кардон. Нервюри, що біля них був один з конструкторів, визирали з-під матерії, як погнуті ребра людини, замученої катами.

Арнольд оглянув картину руїн і з сумнівом позирнув на колег.

— Друзі! Покиньте витрачати час. На таких машинах, як оце—полетить лише ідіот. З ваших комбінацій вийде комбінація з трьох пальців. Ідіть краще до майстерень та скажіть, щоб вони приготувалися до...

Арнольд навмисно замовк і повів веселим зором.

Товариші здивовано кинули роботу, руки звисли.

— В порт,—закінчив Клейстер і коротко розповів про прибуття репатріантів до порту.

— Я зараз же іду туди!

Конструктор хапливо і гучно заляпав у долоні.

— Тов. Клейстере. Призначайте мене!

— Скажи гоп, як вискочиш! Це треба конфіскувати. Збирайте людей на допомогу Митниці.

Перший підбіг до дзвона й забовкав, наче на пожежу. Каскад згуків залунав по території аеродрому, і незабаром до ангару збіглося з півсотні людей, озброєних рушницями, відрами, помпами і драбинами.

— Горить?!

Але всі зрозуміли, ледви почули перші слова Клейстера.

Збори у путь тяглися не довго. За кілька хвилин з приміщення виїхав грузовик, і курява знялася шляхом, до порту.

Арнольд стояв поруч із шофером: думав про порт, нахабних чужинців, що в-четверте вже втручаються в життя Одеси. Здалека виринала в уяві постать Аркадія—„блудного сина“, як він охристив брата,—виринала, наче скеля з океану і ховалася в хвилях. Два роки минуло, відколи вони розлучилися на аеродромі. Йому не вірилося, що Аркадій з такою легкістю і необдуманістю передався ворогам.

Більшість будинків у цій частині міста кидалася в вічі порожнечою. Палади відомих графів і князів на Італійському узбережжі було зайнято громадськими організаціями. На вулицях—камінна пустеля. Іноді пробігали з портфелями і без портфелів. Іноді подибували авто, частіше вантаженого—та озброєні люди спускалися Військовим спуском до порту.

Авто повернуло на Дерибасівську, стрибаючи на западинах бруку. З-за рогу виринуло море, непривітне, сіре і нецікаве. Наче хтось із неохайних велетнів природи розіслав на обрії сіру хустку, однобарвну, без усяких прикрас.

Квартали розступалися обабіч. Поволі смуга—власне трикутник моря—розширився, і одноманітність набрала переливу фарб. Немов пробіг вітерець і за вітами дерев з'явилися тоненькі risks далеких хвиль. Вони вигравали під самою горою, але місто і чітка лінія будинків закривали їх.

Головна артерія Одеси—Дерибасівська поблякла і зів'яла. Вітрини магазинів перетиналися косяками дощок. Жив іще відгомоном старого життя лише порт.

На трикутнику моря впливала біла вежа маяка і мол. Краєвид поширився—вийшли з-за заслони будівлі порту,—довжелезні пакгавзи, лінії залізниці та їхні галузки до кожної гавани, за хвильорізом виросли чужоземні транспорти і два французькі військові судна: „Ля Скарп“ і міноносець, що гостював в Одесі другий тиждень.

На березі одкосу юрмилося кілька тисяч людей, а ближче до пришвартованих пароплавів сіріли два кінні ескадрони і кулеметна чота ЧК.

У натовпі йшов мітинг. Репатріанти вивантажилися з транспортів, і віддавши останній поклон „добрій Франції“, з палким інтересом слухали ораторів.

Кроків за шістьдесят від мітингу утворився досить помітний гурт салдатів, що розпродували майно одеським перекупкам та мішочникам. Призначалися на диво дешеві ціни. Галас, лайка, іноді регіт супроводили кожну купівлю.

— Ось воно, ось воно! В Лондоні зроблене, в Парижі куплене, а тут продається, майже даром віддається!

Відчувалося, що перекупки готові одурити салдатів, що зовсім не знали нічого про справжню ціну грошей та речей життєвого вжитку.

Грузовик помчав спуском.

3. ЗУСТРІЧ І ПОДІЯ

Руасан з великою цікавістю спостерігав Одесу з рубки „Ля Скарп“. Бінокль плив тихенько з одного краю на другий. Задимарена Пересип туманіла на півночі. Палац Воронцова, музей, будинок Англійського клубу здіймалися на високому березі і білими тінями набігали до моря, зупиняючись над самим краєм. Дві вежі німецької кирхи підносилися стрункими тополями серед нечисленних дахів.

Раптом Руасан зацікавився великим наїздом людей до порту і гукнув до Мюзелле.

— Бачите?

Мюзелле зосереджено повів біноклем.

— Е, вони збираються на доки „Терези“? Треба застерегти капітана.

Трапами підіймалися люди й за ними йшли озброєні червоноармійці. — Вони викриють? Це буде великий скандал! Як ви гадаєте, мс'є Руасане?

Занепокоєний Мюзелле ще раз приклав бінокля до очей. На березі скупчувалися військові сили. Автомобілі над'їжджали до гавани. На узбережжі збільшувалася метушня.

— Ситуація ускладнюється!

На траверсі од „Ля Скарп“ завивав гудок якогось розбитого пароплава. Порт наливався новими шумами.

— Ми мусимо щось винайти,—сухо промовив командир і наказав спустити вельбота, щоб їхати до „Терези“.

* * *

Арнольд піднімався на „Терезу“, слідом за агентами Митницького Управління і ЧК. Попереду йшов комісар порту.

Назустріч їм поспішав капітан „Терези“.

На деках панував зразковий лад і охайність. Обидві групи лагідно поздоровкалися. Товмач оповістив капітана про мету огляду, і шкіпер повів їх по кораблю.

Арнольд із заздрістю оглянув загальний лад і мимохіть подумав про червоні кораблі, що стояли в гавані, позбавлені потрібних приладь, нерухомі і мертві.

— Покажіть вашу корабельну книгу і щоденника,—попрохав комісар шкіпера.

Минуло кілька хвилин. Комісар і Арнольд уважно перелистували книгу і за допомогою товмача читали її.

— Ви кажете, у вас усе гаразд?

— Я гадаю, пане комісаре, що так.

— Гаразд!

Усі пішли до трюму.

В його темних широких просторах можна було заплутатись. Два трюми завалено крамом, що точно зареєстрований у корабельній книзі. Великі тюки англійського джуту, французької мануфактури, парфуми й шовкових виробів заповнювали перші шари.

— Нижче—у цілковитій темряві—лежав вантаж таємний, про що не згадував і не бажав згадувати Мюзелле.

Крізь чорнуватий сутінок викреслювалися обриси колосальних довгих ящиків.

Арнольд засвітив сірника і попрохав товмача перекласти написа на ящиках.

— Що це?

Товмач глянув на великі літери, намальовані на рештуванні, і щоб дочитати їх, подався вглиб.

— Куди ви?—знервовано запитав капітан „Терези“.

— Куди? Товариші хочуть знати, що це за вантаж.

— Це—літаки... санітарні,—стримано відповів капітан.

Арнольд зморщив чоло і згадав корабельну книгу:

— А чому їх не зареєстровано?

— Вони належать „Ля Скарп“—і як військовий вантаж не підлягають реєстрації.

Нова звістка вразила комісію огляду.

Всі заходили біля ящиків, за наказом капітана з'явилася електрика. На світло випливали силуети дев'ятнадцяти величезних дощаних пакунків, уставлених в одну лінію і зашвартованих дротяними канатами до долівки.

Комісія здивувалася ще більше.

Арнольдова голова запалала од дум. Давні мрії про літаків збіглися до купи, лавою насунулись на очі.

Літаки? Невже це вони, що їх заждалися, сидячи в порожніх ангарах? Невже вони, прекрасні птахи—знову перед очима?

Арнольд швидко обійшов їх і повернувся до компанії:

— Так, їх дев'ятнадцять! Їх дев'ятнадцять,—захоплено крикнув Арнольд.

Капітан зблід, трохи зніяковів і хутко забалакав з товмачем.

Арнольд, повний бажань, заліз у дальній кут. Він потяг за собою червоноармійця і наказав морякові „Терези“ розбити дошки одного з ящиків.

Моряк покликав капітана і на очах присутніх зняв обшивку.

— Даруйте, капітане, ми шукаємо контрабанди,—зауважив комісар і продовжував огляд.

З ящика глянули біло-сірі плями; поволі окреслилися лінії фюзеляжу—корпуса аероплана; розібране і окремо вкладене шасі з пневматичними колесами системи „братів Райт“. Крила лежали, покладені з обох боків аероплана. Вони вкривали тіло літака, як крильця ластівки. Широкі краї з елеронами, вільно спущені, ішли вглиб ящика і ховалися в півні. Довелося розривати дошки далі.

Світло полилося жовтими струмками і освітило все.

Арнольд притьом ускочив на ребра дошок і вліз в окреме відділення ящика, де завжди пакували мотори. Звичними руками він обмацав прибори і раптом потрапив на холодні тіла кулеметів з пригвинченими механізмами зенітного обстрілу.

— Санітарні літаки? Оце—санітарні!

Капітан непевно глянув на нього знизу.

— Я запевняю... вони санітарні!

— Ого-го-го! З кулеметами? Кого ж вони рятуватимуть? Над ким літатимуть? Ви пане капітане—паризький анекдотист!—зворушено виголосив Клейстер.

Комісія заходила біля інших ящиків.

— Так і це—санітарія?—сухо питав комісар і записував щось у блокнота.

Капітан почав плутати, і комісія огляду не могла дізнатися від нього правди.

— Це—контрабанда,—запевняв Арнольд.

— Військова!

— Конфіскувати її за законами війни,—додав хтось біля товмача.

Французи юрмилися навколо комісара і ніяково переглядалися. Капітан захищався, як умів, доводив те, чого не можна довести і тиснув пальцем у корабельну книгу: *Isi, Isi!**

Але в книзі нічого не було. Поруч з іншими вантажами лічилося всякі речі, та про літаки жодного слова.

Арнольд уже намірився злазити згори, як до трюму спустилась нова група людей на чолі з Мюзелле. Командир „Ля Скарп“ увійшов, призириливо кинув оком на одеситів, навмисно одтягуючи момент зустрічі, аби краще розглянути їх. Ліворуч дрібною ходою крокував французький офіцер в уніформі.

— Начальник французької експедиції з офіцером Руасаном!—сповістив вістовий біля трапу.

— Що скоїлося?—спокійно спитав Мюзелле, вітаючися з членами комісії.

— Ви везете військову контрабанду!—так само спокійно одказав комісар.

— Шановні друзі помиляються! Вона належить французькій флоті! Почалася дипломатична розмова.

Мюзелле:

— Я слухаю вас, пане комісаре, з великим зацікавленням. Коли літаки в портової влади викликають сумніви, то я радітиму, якщо мені вдасться розвіяти їх. Бо я не прагну до утворення конфліктів, що є

* Тут! Тут!

зовсім нікчемна забавка для кожного народу! А тим більш для Франції та України! Правда?

Руасан стояв осторонь і вивчав обличчя радянської комісії. Йому не подобалося, що (наприклад) комісар хилив голову на бік і підозріло стежить за товмачем.

Комісар (без зайвих хитрощів—твердо):

— Перший запит: кому належать літаки?

Мюзелле:

— Червоному Хрестові, що обслуговує французьке військо в Константинополі. Представник Хреста Шарль Руасан супроводить ці літаки до місця призначення! Ось—і Шарль Руасан! (Мюзелле хитнув головою у напрямі до Шарля).

Руасан (вийшовши вперед):

— Так, так, пане, літаки призначено до Константинополя!

Комісар (здивовано):

— А чому вони попали в Одесу? Ви робили зупинку в столиці Турції?

Руасан (мовчить).

Мюзелле:

— Ми дуже уважні до страждань ваших братів і тому поспішали, яко мога швидше привезти їх на батьківщину!

Комісар (розширює очі):

— Ми, звичайно, вдячні за ваше милосердя до братів-салдатів! Проте, ми не розуміємо причин вашої моторности. Певно—цнота в сучасній Франції стоїть вище за військовий обов'язок?

Мюзелле спалахнув. Його самолюбство ображене натяком комісара. Він стримався і витиснув з себе кілька слів:

— Вам, більшовикам, мусить бути відомо, що репатріянти вимагали найшвидшого повернення на Україну і навіть збунтувалися на транспортних у Турції!

Серед радянської половини зашамотіло:

— Плутає французька гидота!

— А... гляньте на Руасана!

Арнольд уже кілька хвилин дивився загостреним поглядом на цього офіцера, вдивлявся в нього і поки точилися переговори, передумав багато дум. Він бачив... знайоме обличчя. Сумніву не було.

— Брат?

Вигук вилетів птахом із горла.

— Аркадіє, пізнаєш мене?

Радість змішалася з огидою до брата. Очі заграли чорними блисками. Руки затримтіли від зворушення.

Руасан поважно підвів голову.

— Що це за людина?

Арнольд виліз із ящика й зупинився перед французьким офіцером.

— Пізнаєш, страхополох?

Серед моряцтва зашепотіло. Французи й одесити збіглися до купи. Мюзелле і капітан „Терези“ вищірили очі.

— Двійник!

— Близнята!

Офіцер застиг на місці—зовні він лишився спокійний, але у ньому йшла боротьба, сперечалися два наміри—признатись і не признатись.

— Я не розумію, пане товмаче.

Арнольд потемнів, як море перед бурею. Похмуро зиркнув на французів, і обличчя йому раптом замерехтіло тонкими рухами лицевих м'язів.

— Клейстер Аркадій!—крикнув він,—ти вже розучився рідної мови?
З братом по-французьки?

Аркадій мовчав.

Здивований більше за всіх, Мюзелле звернувся до товмача і, коли той одповів, розгублено запитав Руасана:

— Він—ваш брат?

— На великий жаль, так!

Байдуже ставлення Аркадія розлютувало Арнольда.

— Через товмача—зі мною?

Арнольд був готовий ударити брата. Ранкові згадки сплинули знову в голову. Нервовий склероз охопив обценьками тіло і стис у божевільному запалі кожну жилу, кожний м'яз. Біль неначе гострою бритвою шарпонула по костяку.

Клейстер підніс руку, та товмач заступив йому шлях.

— Що з вами? Що це значить?

Арнольд одійшов, опустив руку.

— Панове!—продовжував товмач.—Небіж пана Клемансо просить заспокоїти цього буйного пана. Він сповістить сьогодні національний уряд, що на „Терезі“ порушено міжнародні традиції!

— Арнольде! Що за okazія?—і комісар поклав йому руку на плече.

— Це не французький офіцер, а білогвардієць.

Комісар захвилювався. Відкриття літаків і зустріч двох братів вплинули навіть на червоноармійців і вони заговорили між собою, стукаючи прикладами об долівку.

Мюзелле і капітан вийшли на хвилинку з кола і почали радитись. Арнольд, захоплений розмовою з Аркадієм, не помітив цього і сказав з докором:

— Да-а! Наш любий брат... мовчить! Певно, боягуз, тому й сховався з спини французів?

Аркадій широко розкрив очі. З них глянула ворожість і призи́рство.

— Боягуз? Кескесе? Пане товмачу, допоможіть мені говорити з ним по-французьки! Не розумієте? О, що тоді поробиш? Доведеться мені забути мою культурну мову і говорити з тобою варварською мовою...

Аркадій якось посміхнувся, навмисно вийнявши французького словника.

В масі почався рух. Червоноармійці і комісар звузили брови і дивилися на чудного Руасана, що раптово заговорив українською мовою.

Мюзелле не докінчив ради з капітаном. Він повернувся до гурту і побачив, що переговори змінили своє річище.

Аркадій перейшов на жартівливий тон. Він кивнув головою і хитро глянув на брата.

— О, мсьє Арнольде! Мій друже самовідданий! Я вдячний, що ти подарував мені нагоду згадати нашу музичну, мелодійну мову! Ти—не поганий патріот! Ну-с... я слухаю! Що тобі треба, мій шановний екс-брате?

Руасан-Аркадій виструнчився. Чекаючи на відповідь, глянув на вуси брата, що тримтіли на краях, як весла над водою.

Арнольд підкликав двох червоноармійців.

— Ми просимо тебе, Аркадіє, лишитися з нами!

— Це дипломатичний арешт? На жаль, сусідства з ЧК я не поважаю! Я маю за краще розмовляти з моїм новим другом—паном Мюзелле!

Аркадій артистично жартував.

— А я прошу тебе залишитися з нами!—скрикнув Клейстер Другий.

— Я певний, що вам досить залишених літаків!

Тоді ми затримаємо тебе!

— О, ваше бажання, на превеликий жаль, не буде виконано з тої причини, що я... французький громадянин!

Аркадій вийняв з кешені документа і передав його комісарові. Той проглянув і, не розуміючи, передав товмачеві.

— Що тут?

Товмач мовчки прочитав, а потім голосно переклав:

„Пан Руасан Шарль, народжений у місті Тулоні. Представник Червоного Хреста Франції“. Віза турецького уряду. Друга віза—Константинопольського Руського Консульства.

— Все гаразд!—стиха промовив комісар і повернув паспорт назад.

Арнольд здвигнув бровами і вони зішлися на смуглявому перенісці. Йому зробилося прикро. Брат-двійник жартував і знову про щось говорив з командиром „Ля-Скарп“. На серці стало боляче. Десять у глибинах прокидалося жадання помсти. За вчорашнє, за сьогоднішнє, а головне за внутрішній розгاردіяж, що траплявся з ним завжди, коли він сварився з братом.

Надходив випадок злости—і Арнольд відчував його наростання.

Аркадій підійшов до нього і похмуро попросився;

— Пробачте! Громадянин французької республіки Руасан мусить відбутися до „Ля Скарп“!

І холодно стис долоню.

— Ми стрінемося?—скрикнув літун.

— Обов'язково! Через чотири години!

Мюзелле сердито махнув рукою і неохоче відсалютував одеситам.

— Панове! Ви відповідаєте за конфіскацію нашого майна! Я прошу не забувати, що мова гармат—найкраща мова дипломатії!

За хвилину вони подалися нагору, і незабаром човен поплив до бортів канонерки.

— Сволота!—прошепотів злісно Арнольд і, залишивши комісара, хутко помчав на берег, де устатковували крани, підйоми й інше приладдя для вивантаження конфіскованих самолітів.

4. ТЕЛЕГРАМИ ЙДУТЬ ДО СТОЛИЦЬ.

— Лью-лю! Лью! Альо! Альо!

Задзвеніла радіоантена станції і полинули згуки в тисячокілометрові простори над лісами, байраками, прозорими річками—до далекого центру:

Москва — Реввійська Республіки.

Наркомвійськморю.

„Конфісковано на французькому кораблі 19 літаків. Що робити з ними?“

Голова Одеського Губвиконкому.

Секретар

* * *

В порту дзенькали ланцюгами, крутилися крицеві канати підйом—визирали з трюму літаки та обережно підносились у небо, прохаючи крил і простору.

Вісім ящиків розташувалося на узбережжі.

* * *

— Ля! ля! ля! Франс, Франс! Франс!

П а р и ж — Панові Клемансо.

Прем'єр-міністр!

Більшовики порушили традиції міжнародного права. Вони конфіскували „19“! Дайте наказа адміралові Константинопольської ескадри—висилати допомогу.

„Ля Скарп“.

Рипіли ланцюги в порту. Арнольд працював і працював більше за всіх. Сварився, коли необережний машиніст стукав вантажем по землі і коли дошки тріщали од ваги дорожнього вантажу.

З авіо-бази всі були тут. Веселість команди верховодила зусиллями робітників, і до восьми ящиків приєдналося ще вісім.

* * *

За шість годин.—З-з-з! З-з-з! З-з-з!

Т а є м н о.

Константинополь—Адміралові ескадри.

13678—35815—92131—26447—13926—53308—

41193—82673—39686—87543—20725—61738—

74281—16737

22222—35551

56765—11111

Париж—Міністр у морських справах.

* * *

Стомлений Арнольд покривав брезентом ящики з літаками. Піт рясно вкривав лоба і струмками збігав по скронях.

— Готово-о!—гукнуло з протилежного боку.

Арнольд зав'язав мотузки петлями і міцно приладнав до дебелих паль.

— Готово... Тільки не все!

І він подався до комісара.

Перед комісаром лежала телеграма Реввійськради і він з величезним задоволенням читав її.

„Вітаємо за вдачу! Негайно евакуйте на Київ!“

— Наша!—скрикнув він і палко псділував літуна. Комісар майже стрибав од радості і носився з телеграмою в руках, як вихор.

— Ти радієш, Арнольде?

— Радію!

— А глянь-но сюди!—і комісар подав йому папірця. Арнольд узяв.

„Мико ла їв.—Авіяторові Косенко.

Негайно.

Наказую прибути до Одеси з гідропланом „F-5A“, маючи на борту аеро-бомби для нальоту на ворожі кораблі. По дорозі я надсилатиму відомості, що до ситуації в Одесі і в порту.

Командир військово-морського порту...

Комісар військово-морського порту...

— Підпиши!

Клейстер узяв перо і розмашисто підписав: „Начальник авто-бази Арклей“.

* * *

Мюзелле тривожно радився з Руасаном-Аркадієм і капітаном „Терези“. Довгими словами і таємними думками виливалося їхнє обурення проти конфіскації.

Мюзелле дорікав капітана за те, що той пустив комісію на борт корабля.

Капітан захищався:

— Це—закон! Огляд і конфіскація!

— Е, нема мого дядька з нами! Він навчив би вас!

І вони обдумували плана для реконфіскації.

— Перехоплена телеграма!—раптом сповістив вістовий, приносячи шифровку з плутаними цифрами і літерами.

Аркадій і Мюзелле взялися за дешифрування.

— Радість!—гукнув Аркадій і переклав зміст телеграми своєму співрозмовникові.

„Ля Скарп“—Чорне море.

Наказую аташеві—Клейстеру Арнольдові не затримуватися з літаками в Одесі і швидше одпливати на зустріч супердредновтові „Алексеев“, що приєднається до ескадри біля Егорлицької затоки і супроводить її, захищаючи союзні кораблі од нападу більшовиків.

Морський міністр уряду південної Росії та Криму.
Севастополь.

— Це дуже імпонує!—озвався Мюзелле і виклав нові думки.

— Ви зійдете на берег і стежитимете, щоб літаків не займали, а я робитиму свою справу!

— Гаразд!—і переконаний у своїх намірах, подався на берег до звантажених літаків, де він мав стрінути брата.

Мюзелле покрутив свої вусики. Він розстібнув гудзики морської білої куртки і впав на софу у своїй каюті.

Згодом він підвівся і написав нового рапорта Клемансо.

* * *

П'ять телеграм прочитаних і дві непрочитані — шифровані—завузлили дію. Мюзелле, обидва Клейстери, і комісар—навіть Клемансо усвідомили, що завузлення мусить закінчитися надзвичайною пригодою кораблів і людей.

5. ПЕРША СПІРАЛЬ.

Ранком другого дня „F-5A“—викотився з ангару за допомогою червоноармійців, зафуркав пропелером, покотився—і до лиману.

Через три хвилини він скотився по дощатому парапету в воду. Хвилі хлопнули навкруги плавунців—вода оббігла струмочками металеві човники з реданом і розійшлася колами од літака-амфібії.

— Газ!—крикнув Косенко Сидоруків і дав повний хід машині.

— Готово!—і Сидорук подивився через борт на воду. Літак рванувсь уперед. Од човників пішли білясті смуги піни, сонце блиснуло на них розтопленим ручаєм бронзи. Хвіст (глянув Сидорук) заколисався од розбігу і нарешті застиг у поривній лінії польоту.

Море зашаруділо під реданом, але цей згук потонув у розірваних мелодіях мотору.

Амфібія почала легшати і поступові смуги на редані виступили з хвиль, як перевернені сходи.

Косенко щось крикнув. Натис на стерно, воно подалось уперед і „F-5A“ стрибнув у повітря.

Човни одірвалися од хвиль—там завирували дві воронки, піна погналась слідом за літаком і бризнула над безоднею.

Сидорук зиркнув уздовж лиману і на місто. Воно двічі колиснулося і знову зупинилося на рівні очей.

Амфібія, не маючи ще великого розгону, впала назад і, розігнавши воду, одскочила знову вгору. Стрибаючи з вала на вал, ламаючи хвилі—літак нарешті стрибнув в-останнє і на висоті п'яти метрів закружляв над лиманом. Косенко взяв стерно на височинь.

Українські села побігли назад, обрії розгорнулися, як стародавні запилені ковдри. Місто Миколаїв упало під ноги і розсипалося сотнею поламаних сигарет на брунавому оксамиті землі.

Косенко полетів на километрової височині. Назустріч понесло проходолою, руки відчули вихорці вітру, що залазив у міхові рукавиці.

Лиман простягся на південь блискучою, немов би сніжною дорогою. Відблиски сонця згубили своє сліпуче сяйво.

Косенко Лука—двадцятивосьмилітній мужчина сидів, оплутаний ремінням, припасований плечима, спиною до сидіння, іноді поглядав на південь, захід, на схід. Його довгий ніс виглядав із літунського шолома, давно почервонів од пружкого повітря, яке розбивалося повітряспадом об крило і корпус літака. Очі безкольорові, напівсірі, напівголубі стежили за приборами авіо-кабіни, за мапою, що пришпилена до порушеного стільця біля лівої руки, і за обріями та морем.

Увага була напружена, як завжди.

Ось—лиман перейшов у море, влився в нього і зник за амортизатором. Обрії стали прозоріші, пилюга надземна зникла. Лінії зливу моря і небес немов наблизилися до очей, зате повітря і море поглибшали і провалилися. Море потемніло—дно втопилося в його фіолетах. Повітря заструмчило під реданом, мов блакитний газ. А хвилі замайорили у глибині, як серпанок на вітрі.

Над морем польот став плавний. Бокове хитання зменшилося й Косенко всю увагу звернув на море.

Він повернув на захід і літак полетів понад берегом.

— Ще три-чотири села, і далі буде Очаків!—майнуло в голові пілота.

Сидорук—молодий червоний офіцер, двадцятидвохлітній юнак, скінчив у Ленінграді трьохмісячні курси „літунів-спостерігачів“ і, як українець, попав на південь, де поступив на практичну виучку до старого літуна Косенка, що повернувся з літаком у Севастополь після Берестейського миру.

Чорнявий, з чорними, трохи меланхолійними очима, з міцною поставою тіла—він став за приклад для багатьох, тих, що вміли скіти в часи руїн і наклепувати на владу.

Він працював колись на заводі—вступив до партії 1916 року і частенько виконував завдання партії. Тепер же поділяв долю Косенка і літака „F-5A“.

Літун-спостерігач стежив за тилом і позирав іноді на десять бомб, привішених по п'ять на бортах над шасі.

Два кулемети стирчали в небо.

— Все гаразд!—подумав він і глянув на берег з розстеленими гаями, луками, моріжками і розкиданими хатками.

— Пасеться товар!

— А що оце?

І схилився над бортом з біноклем.

На півтори верстви униз повзла по дорозі якась темна машкара. Вона вилазила з гаю, як темножовта армія турганів. На чолі їхали люди і здається бігали собаки.

— Отара овець?

Сидорук розгадував таємницю; щось ударило його ззаду по плечу.

— Сидорук!—кричав з усієї сили Косенко.

Літун покинув спостереження за суходолом і оглянувся. Косенко сіпав його за шолом і тикав пальцем на глушитель. Очі пілота стислись у маленькі кола і серйозно дивилися на мотор.

На обшивці мигтіли вогники і ніби грали в довгої лози. Вітер то задував, то роздував їх і вони жовтавою позолотою розшарувалися на фанерній обшивці.

— Де він узявся?—проскочила в обох думка.

Вогники вигравали і поволі розгорялися, погрожуючи через хвилину охопити весь мотор і дістатись бензинового баку. Земля котилась унизу як карусельний циліндр—закручена і захвачена поривами повітря. Берегова лінія надзвичайно ламалася і, коли праворуч минала бухта, то ліворуч врізувалася в море довга пісочна коса. Косенко суворо стежив то за вогником, то за альтиметром, що виміряв висоту.

— Стрибати на парашюті?—несвідомо підбиралася гадка.

Все відбувалося надзвичайно хутко. Треба було вирішати зразу—без міркувань. Не встигни врятуватись—вогонь охопить тіло, пов'язане ремінням, спалить ноги—вирветься з під тросів, ударить снопом палючого вогню в обличчя—і весь апарат запалає, як смолоскип. Фанера одлетить, бензин розіллється по корпусу літака і тоді з висоти понесеться, як лункий дзвін розколотих дзвонів—дикий крик літуна та шарудіння циліндрових рурок, налитих парами бензину.

— Сидорук! Шоломом!..

Вигук зірвався з вуст. Літун-спостерігач рішуче перерізав реміння. Повернувся на сидінні і як добрий спортсмен, перебрався через плечі Косенка, не зважаючи, що вітер забив дихання і ледви не зірвав його з крил.

— Апаратом плануй!—галаснув Сидорук.

Далі сперся рукою на крило, вхопив стойку між крилами і вдарив шоломом по вогню.

— Сів-сьв, сів-сьв!—Чимсь подібним задзвонили тросові перетяжки під ударами руки Сидорука. Вогонь у трьох місцях потух. Потух без диму.

Але спереду, ліворуч танцював невеличкий сполох і розсипав на вітрі довгенькі смуги. Фанера чорніла і мала ось-ось запалати. Лак вигорів на обшивці.

Лука виключив бензин; олія, що була в карбюраторі, вийшла і мотор зупинився.

„F-5A“ раптом нахилився і пішов з нахилом на ліве крило. Косенко тоді повернув стерно стабілізатора. Одкрила на краях елерони заворушилися і відкрилися, як віконні ставні: лівий—угору, правий—униз.

— Збивай!—понеслося в приборях повітря.

Сидорук розтягся на крилі і міцно вдарив шапкою по глушителю. Вогонь зник... і знову запалав. Літун ударив два рази і—полум'я затухло, щоб потім замерехтіти знову. Вогонь не поступався й ніби жартував з машиною, самохіть міняючи місце. Він підстрибував, виривався, тикав од шолому і наступав знову—все з більшою охотою та нахабністю.

Сидорукове серце похолело.

Народився одчай.

— Збивай бісового сина!— захвилювався Косенко, намагаючись схоронити спокій.

Літак ішов, колисаючись і звалюючись у бік лівого крила. Там сидів Сидорук, заплутавшись ногами навкруги стойки.

— Плануй літаком на спуск!

Вогонь не зникав. Тоді літун-спостерігач, повний рішучості—видерся на горбок мотору і ліг животом на вогонь, накривши полами шкірянки скати обшивки.

Сидорук не відчував ні жаху, ні болю. Його мета була простенька: він не мріяв про власне врятування, не дивився в море—чи воно глибоке, не шукав суходолу під ногами і навіть не думав про парашют, прив'язаний за спиною. Він лише виліз на горішню площину і вкрив, як дитину, вогнене коло. І догадувався, що десь лопнув бензинопровід і забризкав нагріту частину мотора.

Вогні потухли остаточно.

Адже Сидорук не знав, чи минула небезпека і лежав нерухомо, зав'язаний морозом. Голова звисала над гвинтом пропелера і очі зачаровано дивилися вниз на землю, на поплавки літака.

Вуха заложило і вони нічого не чули.

Земля крутилася в божевільних стрибках рельєфу—скелястих ущелин і надбережжя.

Косенка вразила картина боротьби між людиною й вогнем.

Серце переповнилося кров'ю, очі заклякли, але ніщо не порушило холодного спокою і увага не перервалася на жодну мить. Коли Сидорук переборов, вага впала з плеч.

Тоді він помітив: літак падає з великою хуткістю на піщану косу, що немов жовтий кинджал вткнулася в груди синього титана.

Сидорук чомусь не ворушився. Невже він загубив свідомість? Його роз'єднані ноги звисли по обидва боки—повз карбюратори. Шолом якось вислизнув і, коли збоку подував вітер—покотився по нервюрах крила. Тут його вдарила зустрічна хвиля повітря і шолом упав у блакитну безодню.

Раптом Косенко зважив небезпечний стан літака. На борту не було спостерігача. Бомби висіли без нагляду, кулемети чекали живої руки. Сидорук кожного момента міг скотитися вниз.

— Рятувати й літака й людину! Не перехилити самолёта і не скинути Сидорука у прірву!—вирішив Косенко і почав вибирати місце для спуску.

За косою кипіло море з бурунами, пінявими рифами. Прямо перед аеропланом здималися скелі з високими деревами.

Планувати на хвилі—далеко і пізно. Чи досягне „F-5A“ безпечних вод?

За деревами ліворуч починалися лани з хуторами. Степи неозорні даленіли до обрію.

— Сюди?

І пілот обережно повернув стерно, поринаючи в неосяжні шари теплого повітря. Спокійний льот скінчився за межою моря і континенту. Літак почало підкидати, то знижати. Це—гарячі струмки земної атмосфери линули вгору і легенько стукали об крила, немов граючись у повітряного бокса.

— Сидорук!—закричав Лука, зупинивши мотора і сплановуючи на довгий косогір.

Літун повернув голову і всім тілом прилип до горішньої стойки, заплутавшись ногами в тросах.

Стерно глибини, новий провал у безодню над невеликим гаєм, і Косенко закружляв над полем, сідаючи біля лісу—на трав'яному моріжку.

Амфібія вирила в ґрунті колію і плавно покотилася по траві.

"F-5A" зупинився. Косенко виліз із літунського крісла, і мерщій до Сидорука. Той устав. Почали розглядати мотора, виправляючи бензинопровід.

— А-о-а! Аге-е-е! Го-го!

Заревло за деревами, і якась юрба помчала до літака.

Лука оглянувся. Озброєні люди летіли стримголов на конях, зі списками, з шаблями, на тачанках.

— Махновці?—з одчаєм подумав літун.

6. ДУЖИЙ, ЯК СМЕРТЬ

Телеграма.—„Ля Скарп“

Затягніть переговори про літаки. Умовтеся з місцевою владою, щоби знищили їх.

Розпорядження міністра війни розшифровано—в цьому впевнитесь через 18 годин.

Адмірал ескадри—Константинополь.

* * *

Москва—Реввійськрада—Одеса-порт (прямий провід).

Голова РВР:—Чому не евакуйовано літаків?

Голова Окрвиконкому:—Літаки навантажено на платформи, але не було паротягів і, крім того, є небезпека в районі ст. Сербка, махновці розібрали залізницю. Сьогодні літаки мали відрядити, як раптово... о 10 г. 25 хвилин до нас прийшли командири французької канонерки та міноносця і представник Червоного Хреста—Руасан (в дійсності аташе Врангеля—Клейстер Аркадій) і поставили вимогу: знищити всі літаки!

Голова РВР:—Що ви відповіли?

Голова Окрвиконкому:—Ми відповіли, що законну конфіскацію не повертаємо!

Москва:—Цілком вірно! У вас єсть підводні човни?

Одеса:—Нема!

Голова РВР:—Міноносець або яка-небудь озброєна канонерка?

Одеса:—Нема! Останні три канчовни несуть берегову службу біля Очакова. Ми чекаємо з Миколаїва літака, але минуло 16 годин, і його ще нема.

Голова РВР:—Озбройте новий пароплав! Мобілізуйте все і вся!

Одеса:—Неможливо!

— Я наказую від імені Реввійськради!

— Неможливо! Французи погрожують стріляниною! За останніми відомостями (перехоплено радіо) з Босфору плывуть три дредновти! Ми ризикуємо долею всієї Одеси, всіма скарбами, життям 500.000 людей і портовими спорудженнями.

— Виставте мінне поле! Більше ініціативи й енергії, чорт забори!

— Мінзаг* заарештував на рейді командир „Ля-Скарп“! Французи не впускають і не випускають жодного судна. Ситуація складна,

* Мінний заградитель.

як ніколи! Тому ми питаємо Реввійськраду, чи погоджується вона з нашими заходами. Літаки не встигнуть відбути з вокзалу до прибуття дредновтів. Ми згодні обрати комісію і в присутності французького офіцера спалити аероплани. Бо інакше вони опиняться у Врангеля, і ними нищитимуть наших же робітників та селян.

— Ваші міркування безперечні! Не відходьте од провода—зараз я скличу екстренне засідання Реввійськради з приводу вашої пропозиції.

— Чекаємо!

* * *

Одеса застигла в чеканні. Москва припишлася чутливим вухом до морських берегів і слухала, чи далеко плывуть панцерні кораблі, слухала, як кигичуть чайки на їхніх щоглах, якою тугою перейнято чайні зойки і що вони викрикують услід піратам чужого моря.

А провід дзвенів на степовому вітрі, манячив далями, колисався на стовпах і перетинав десятки губернь.

Говорив метал—шумувало море.

* * *

Чотири години одраховували свої секунди.

Десятки нових телеграм промайнуло електротінями і розбіглося в чотирі сторони, на чотирі ворожі табори.

Сьогоднішній день обіцяв бути рішучим для всіх. Вчорашнє пригадувалося, як початок чогось надзвичайного.

* * *

Одеса-Порт.—Наказ Реввійськради (неофіційно):

Літаків не повертати. Важте на обставини. Пропонуємо два варіанти. Перший: На ультиматум французів—ультиматум наш, щоб то, „F-5A“ бомбардує „Алексєєва“, відганяє дредновти, нищить канонерку і переслідує французів до нейтральних вод.

Другий варіант:—спалити літаки до прибуття дредновтів.

Проте, принципово: Літаків не повертати ні в якому разі.

* * *

На вокзал приїхала французька комісія на чолі з командиром міноносця, Мюзелле, Руасаном і трьома експертами та кількома підривачами з динамітними набоями.

Радянська комісія з церемоніалом прийняла її. Арнольдові це не вподобалося і він заявив протест:

— Буржуазні забобони!

Та комісар заспокоїв його і попрохав не втручатися в переговори. Тоді Арнольд став стежити за братом, за його поведінкою і розмовою. В душі його наростало почуття неприємності:—так ніби йому начепили на шию живу гадюку, вона плазує по грудях, і шпигає в серце отруйним жалом. Він лютував, але не висловлював цього. Його нервувала французька мова брата, особливо його вишкolenий акцент.

Аркадій зрідка звертав увагу на літуна. Помічав, що Арнольд не в настрої і, певно, іронізував над ним. Маючи таємні завдання од Мюзелле, Аркадій мав дістатись залізничі ідесь в одному з вагонів...

А тимчасом переговори почалися:

— Ми прочули, що радянська комісія змінила свій погляд! Може ви ствердите це офіційно?

— „19“ ми не віддамо! проте... коли Франція, йдучи плече-в-плече з ворогами руського народу, ставить ультиматум і цим оголошує нам війну, то ми погоджуємося їх спалити!

Мюзелле (нахабно):

— Доведеться прочитати вам лекцію з міжнародного права, панове більшовики! За законами й традиціями народів—кожний корабель це— „territoire flottante“ (пловуча територія). Це—територія Франції і тому ваш наскок на „Терезу“ вважаємо за напад на саму Францію. Бо подію, що скоїлась на кораблі—за законом вважаємо, що вона трапилася в державі—на батьківщині! Захопивши „19“, ви перші оголосили війну Франції!

— Що ви дурите?!—закричали з нашого боку.

— Тоді, слухайте, панове більшовики,—ми не багаті на вільний час, щоб розмовляти! Ми підтримуємо наш ультиматум!

— Це не ультиматум, а війна!—скрикнув Арнольд.

— Ми привели підричників! Але, на превеликий жаль, ви, більшовики, загубили дорогоцінний час ще вранці, коли ми просили знищити „19“. Нині ми не можемо це робити технічно! Ми відпливаємо! Повертайте літаки!

Здивовання лягло на обличчях. Французи поводили себе, як завойовники в феодальній країні. Мюзелле йшов стопами свого дядька—„тигра Клемансо“.

— Ми не повернемо!—відповів Арнольд.

— Воля ваша! Термін—6 годин. Після цього три дредновти починають безупинне бомбардування міста. Три панцерники за три хвилини зруйнують увесь центр! Вибирайте!

Мюзелле аристократично підкреслив свої фрази п'ятим пальцем і глибоко затягся гаванською сигарою.

— Дайте обміркувати ваш ультиматум! Дайте термін до 12 годин ночі!

— Ні, ні!—відмовив Мюзелле.

Аркадій, певний у перемозі, покинув комісію і помандрував уздовж товарних потягів, до навантажених платформ з конфіскованою контрабандою. Погони і аксельбанти прикрашали мундир „Руасана“. Чистий, виголений, прекрасно одягнений, він дисонував із загальною картиною руїн.

Аркадій пройшов десяток вагонів, перейшов, на третю путь, потім на п'яту і поліз під вагонами. Нарешті, захований шерегою вагонів, він надивав порожній вагон, заліз туди і одчинив маленького чемоданчика.

У середині блиснув нікель і мідні дротини. Далі—дві кнопки, бікфордів шнур і маленька скринька з динамітом...

Шпиги донесли йому, що на сьомій (тут же) стояв потяг з артилерійським лаштуванням.

Хитрий Мюзелле порадив не міняти одягу офіцера, бо на випадок провалу—ніхто не мав права обшукувати чемодана „Руасана“.

Мюзелле обміркував не погано! Мотуз горить годину—комісія виїде, літаків вивезуть (встигнуть!) а слідом за „Руасаном“—grimне вибух.

Аркадій причинив вагонні двері, залишивши смугу світла.

— Жаль, що аеродром далеко відділя! Не завадило б і його пустити авіо-димом!

Сів карачки і почав припасовувати пекельну машину.

Зненацька сіпнуло дверима... і хтось ускочив у вагон.

— Це ти, француз неприкаяний?

Аркадій закам'янів од несподіванки.

— Арнольд?

— Так, це—я! Ага, і мову нашу згадав! А показуй, що в тебе є!— літун наставив на брата бравнінга.

Аркадій мовчки подав йому чемодана.

— Х-харашо! Добрий з тебе дипломат! Так би мовити, динамітна екс-територіальність!

Револьвера не спускав і потім обшукав брата.

— Сідай! Поговоримо по-душах!

Аркадій сів. Очі посіріли, ніби всю голову обложило осінніми хмарами. Підборіддя затримтіло.

— Тільки не довго! Мене чекає комісія!

Арнольд усміхнувся.

— Не дочекається вона тебе!

— Хіба?

— Не знаю! Ось побалакаємо, розпустимо баляндраси, а там до висновку прийдемо!

Арнольд глянув на брата-офіцера. Той запитливо дивився і щось думав. Сподівався вирватися з лабет, опинитися на волі, перекинути цю перепону—і (може статися) вбити брата. Зіниці замерехтіли.

— Що з тобою, любий „французе“?

— Випусти мене! Ти хочеш убити мене?

— Звідки ти вигадуєш такі дурниці?

Аркадій не відповідав. Сидів без зброї і стежив за всіма рухами літуна, що розглядав захоплену пекельну машину. Арнольд мовчав.

Раптом він іронічно посміхнувся:

— В нашого бр... брата—душа в п'яти пішла! Гаразд—дозволь мені нагадати тобі твір Гюї-де-Мопасана „Дужа, як смерть“. Ти згадуєш героїв, що не боялися смерті? Чи згадаєш її, що була „дужа, як смерть“? Порівняй із собою! Хто ти і хто вони? Подумай, може і ти „дужий, як смерть“? А, милий Аркадику? Нині ти переді мною, але не живий, ти—екс! Ти—колишній, розумієш? Я вистежив і прийшов передати тебе до рук ЧК! І завтра ти будеш справжній безсумнівний екс-Аркадій—екс-брат (ти перший сказав так!) Правда?

Арнольд замовк і довгим поглядом зиркнув на офіцера. Той сполотнів, застиг од жаху.

— Не глузуй! Я вмирати не хочу і не вмиру! Я ще вийду відділя, з цього брудного вагона! Чуєш?

Аркадій підвівся і підійшов до брата. Підійшов близьенько. Револьвер брата наставився в живіт.

Тоді Арнольд заговорив:

— Власне, я можу звільнити тебе, але... з умовою! Дай розписку Мюзелле в тім, що ти іменем Уряду Південної Росії та Криму—лишаєш „19“ в Одесі і всю відповідальність береш на себе. Мені товмач передав, що французька комісія ліквідує інцидент лише тоді, коли представник Врангеля (цеб-то ти) дасть розписку, що літаки доставлено в Одесу цілими, без аварії й поломок! Даси розписку—французи задовольняться і не турбуватимуть нас своїми гарматами—ти будеш вільний, з нами! А не даси—завтра смерть! Ти мусиш викупити свою провину перед революцією!

Арнольд агітував брата. Та невдало. Офіцер навмисне мовчав і, зціпивши зуби, вичікував мента, щоб збити бравнінга з живота, заволодіти ним, збороти ворога і втекти. Лице почорніло, вуста затримтіли.

— Жодної розписки! Хамло!—і... коліном на брата.

Арнольд на Аркадія. Аркадій на літуна. Вдарив, револьвер блиснув синьою крицею—майнув над ворожою головою—наставився до скроні. Але рука брата вирвала—бравнінг відлетів у бік.

Раптово зброя опинилася в руках—

Клейстера, що на Клейстера!

Смерть!

І вистрелив той—хто дужий, як смерть!

7. ДРУГА СПІРАЛЬ ЛІТУНА КОСЕНКА

— Ага, червоні!

— Попалися, бісові діти!—закричали махновці, розмахуючи шаблями. Юрба під'їхала на конях і наставила рушниці на літунів.

Косенко сміливо оглянув озброєний табір. Не хвилюючись, він підскочив по крилу до Сидорука і разом з ним закрив радіатора.

— А, дві наволочі тут, а ну, лазь!—гукнув отаман банди. Сорок рушниць наставилося на літунів.

Косенко Лука оглянувся на махновців.

Рушниці, револьвери, обрізи,—бомби,—бомби—і очі!

Різні очі! Отаманові—повні зненависти, а в інших—здивовані. Отаман не цікавиться амфібією. Його наган не тримить у руці, а серед банди велике шамотіння. Останні—очі широко відкриті, великий подив, цікавість. Вони доходять до екстазу.

— Диви! Літак!

— Літак, ламкидришки-гопки!

— А хвіст? Як у голуба, тільки щось стирчить унизу!

— То він делає...

Два верхівці під'їздять до хвоста, мацають амортизатора й стабілізатора.

— Чого воно блищить?

— Чимсь намазано! Лаком!

Банда оточує літака. У всіх якась радість, бачать зблизька таку химеру (машину, що літає!).

Усі кидаються розглядати, мацати, навіть нюхати крила літака. Загальний вигук радості пересилює крики отамана, що вперто дереться до літунських місць.

— І так і єсть. Воно!—мимрить під елеронами якийсь товстий куркуль. Він заліз туди, щоб упевнитися, що на крилах намальовані справжні діавольські знаки—п'ятикутні зірки.

— Браття! І сказано в священному писанні: літатиме червоний дракон по небу і сипатимуться п'ятикутні зірки! Спалити чортового птаха! Хіба це по-людському—літати? Хто з наших батьків чи дідів літав? Ніхто! Я кажу, ніхто! Літали одні відьми, та й то на мітлах! Вони бісові душу продали, а ми християни! Спалити, щоб нікому заздро не було.

Куркуль вилазить із-під літака і вовтузиться, сперечаючися з іншими.

Десь чути слова. Вчитель—секретар штабу—сперечається з самозваним осаулом і доводить йому, що люди літають уже сто п'ятдесят років і що перші літуни—це французи—брати Монгольф'є.

— Хранцузи? Що хранцузи—якісь Монгаліфе!

— Їх порубати, а це знищити! Все треба нищити—залізниці, міста, літаки—усе вигадки! Хай усі живуть і працюють на землі! Он степів скільки! А море!—Хочеш—хліборобствуй, хочеш—рибальствуй! А машини—це прокляття людського роду! Ніколи жодний селянин не мав користі з залізниць, від онтонобіїв, якими їздять генерали та багачі

До машин усе було гаразд! А тепер залізниці—вивозять хліб,—та ще продрозверстку, щоб ми голодували, яропланти літають, кидають бомби! Наших дітей убивають, хати горять! Я проклинаю машини, бо вони роблять лінтяїв! Наше істинне місце—це лани! Ось де справжня праця! Глянь! Місце є! Геть сицилізм та сицилістів!

Косенко спостерігає це і чекає, що буде далі. Раптовість примушеного спуску наявно здивувала махновців, і вони, не турбуючись за літунів, сідають на крила і гойдаються, бавлячись, як діти. Колеса підстрибують—шасі колисається.

— А мідне, біс його бери!

Крила не гнуться. На них залазить до двадцяти душ, чепляються, обвисають, випробовуючи міць.

— І чого він червоний! От досада! Ех, політять би самому! Хоч разок за життя! Залетіти і глянути на землю, яка вона є згори! А потім і вмерти!—Мріє вчитель і чухає потилицю.

Отаман злазить з коня і стягає Косенка за ноги вниз. Сидорук раптом вихоплює револьвера, здивовано позирає на банду та тачанки, але не стріляє і ховає в кобуру.

І вже летить униз, стягнений за ноги.

— Хто ви?

Отаман підкликає конвой, секретаря-вчителя і наказує записувати допита.

Косенко ніяковіє, але не жахається. Він ще ніколи не пасував у житті ні перед чим. Це не перша його пригода. Іде повітряні бої з німецьким „Таубе“ загартували його—він став похмурий, зосереджений у собі і мовчазний.

Сидорук сідає на траву у безсиллі і довго розтирає собі голову. На скронях—синьці. Щоки білі, мов крейда. Волосся переплуталося. На шиї—широка білява смуга. Думки літуна ледви-ледви зв'язуються одна з одною. Тихо припливає до голови кров.

— Хто ви!

— Ми—літуни!—одповідає за двох Лука.

— Кацапи? Чи жиди?

— Ні! Я українець! А той—петербурзький механік!

Отаман підводиться з місця, і його канчук нервово тримтить.

Обидва мовчать і скося дивляться на залишений літак.

— Комуністи?

Літунів обшуковують. Вчитель подає два партійні квитки. Отаман читає прізвища і радиться з сотником.

— Українці!—шепоче люто сотник і моргає очима на отамана.

— На капусту б їх! Давно гуляли наші хлопці!

Допит—коротенький. Але отаманові щось майнуло в голові, і він хитро позирає на літунів, оточених конвоем.

Косенко очима-гвіздками пронизує бандита. І мовчить. В образі отамана втілені—смерть і цинізм. Смерть прийшла за ним, за Сидоруком і бажає в екстазі власного льоту скосити літунів. Вона ширяє на землі—і нахабно нині глузує над полонцями надхмар'я.

Косенко дивиться з великим болем на „F-5A“ і немов прощається з улюбленцем височини.

Там на літунське місце забрався чорнявий юнак з матроскою на голові і, ставши однією ногою на крісло, другою на обід мотора, підносить чорного прапора з черепом та схрещеними кістками:

— Всю міне, остальное пролетаріату! К чор-рту всю і вся! Правда, братішки! Слухайте мене! Я плавав на морі, хочу нині літати! Хто міне це заборонить? Ніхто, братішки! Доволі буржуям залітати так

високо! Ви трудящіє люди, і ми, як проти капіталу, так і проти совєдських буржуяк! Ех, бра-атва-а! Сідай, хто хоче! Чепляйся, де можеш—повезу!

Матрос сідає на літунське місце, сіпає ворушила і, знаючись трохи в машинах, дає газ. Мотор тріщить—пропелер майорить прозорими помахами винта. Амфібія тримтить у польотній лихоманці.

— Сідай, пся крєв! Прощайте, товариші красльоти! Я ваш замісник,—гукає матрос і зрушує підойму височинного газу. Це призводить до несподіваних наслідків. Апарат зрушив з місця, махновці допомогли машині, і „F-5A“ біжить по моріжку, гойдається, борознує костуром траву і безперестанно повертає то ліворуч, то праворуч.

Пропелер—божевільний. Височинний газ дає найбільшу швидкість—а літак ще не відірвався від землі і тому білим страхіттям летить по суходолу, підминаючи під себе крилами чагарник.

— Полетів!—радіє матрос і, не розібравшись в апаратах і приладдях, безконтрольно ворушить штурвала у всі боки. Дивується: штурвал, як безвільна рука дитини—крутиться ліворуч, праворуч, уперед, назад. Щось позаду пересувається, керма висоти чи глибини—матрос не знає. Він весь у запалі. Екстаз! Руки задоволено випробовують той чи інший регулятор.

Тут і бензиновий провід (бензин ллється без потреби в мотор), тут і кнопки магнето, і альтиметр, і схиломір, і рахувачі кількості оборотів гвинта. До всього чепляються руки—але якось літак іде вперед, поки що безпечно! Не наткнувся ні на які перепони—ще не розбився...

— Аля-ля-ля!—реве натовп. Озброєна отара женеться за літаком, наздоганяє, чепляється за хвоста, за фюзеляж, звисає з місця літуна-спостерігача і цим ще більше заважає відірватися амфібії від землі.

На плавуницях розтягується двоє людей, дехто хоче дістатися крил, та зривається й падає. Літак ще не має рівноваги і черкає крилами по кущах. Біжить далі ще швидше. Поле, та й ліс.

— Поганяй коня вгору!—волають щасливі.

— Ура! Хай комунський літак...

— Аля-ля-ля!

— Давай ходу, щоб більше пирськало!

За літаком випросталась вороні коні, і на весь дух мчить сам отаман, що залишив бранців під вартою і наглядом учителя. Отаман горить бажанням наздогнати матроса і залетіти за хмари.

— Хлопці!—викує він.

Не чують! Матрос забуває за все і тягне штурвала на себе, гадаючи що ось-ось літак стрибне в повітря.

Але! Земля і знов земля!

Тоді, захоплений до нестями, падає вперед на штурвала і... о, радість! Літак стрибає на двохметрову височинь.

— Слава, Слава!

— Ламкидришки-гопки! Летимо!

І не спостерігаючи землі, він стежить за схиломіром і альтиметром. Одноразово очі розбігаються по незрозумілих приладдях. Що робити далі? За який рухач братися? Як не зіпсувати їх?

Матрос натискає ногами на педалі стерна—видноколо раптом повертається, як млинове жорно, і літак підноситься на п'ять метрів.

— П'ять,—кричить він, оглядаючись на своїх пасажирів. Три душі висять, як груші, вчепившись за борти, і злякано видригують, як жабенята.

— Спускай.

— Спускати? О, ні в якому разі!—Він ніколи не сподівався, що так вдало натрапить на потрібні ворущила. Отаман і його „свита“ відстає і не може наздогнати. Куди коневі. Порівняйте!

Матрос не відмовляється від льоту. Він самовпевнено і рішуче крутить штурвала і...о, жах—елерони розкриваються на крайцях крил і літак нерівноважний, перевантажений починає падати у повітряну яму. З нахилом у 15°!

Схиломір хилитається по лінії розміток, сине півколо перекриває біле півколо, а цифри стрибають од 60 до 23—25°.

Провалля!

Літак падає. Повітря свистить. Хтось із пасажирів зривається, як бомба, з висоти дев'яти метрів.

Попереду... ліс. Густа, рівна стіна! Гіллясті дерева з розпатланим верховіттям ось-ось стрінуть махновських літунів.

Матрос жахається. Згадує про смерть, але хоче жити, жити, це його величезне бажання і він розмахує востаннє прапором смерті. Потім піднімається у гондолі—дивиться вниз—на розгон земних предметів і... стрибає вниз!

— Рятуйте!—галасують два пасажирів на бортах.

„F-5A“ досягає землі (стерно глибини!—все вниз!) робить дугасті траєкторії по грудках поля і насакає на самотню дику грушу.

Мотор гуде—пропелер січе віти на дрібні шматки зеленої капусти. Дерево шуршить, Стовбур зламується і потрапляє під колеса шасі. Гілки шурють, немов розпечене вугілля в топках пароплаву. Вони штрикають махновця, що лежав на поплавку і скидають його назад.

Літак ледви не перекидається, але той же стовбур затримує його, і пропелер даремно свердлить повітря. Авіонними сигналами сповіщає про небезпеку.

Махновська банда вистрибує кониками і мчить на місце спуску. Отаман на чолі.

Верхівці хвилюються і стріляють на бігу з обрізів, збільшуючи тривогу.

— Літунів сюди!

— Літунів!—передають наказа.

* * *

Косенко і напівочманілий Сидорук сідають на коней. Їх супроводить варта. Дві хвилини—і вони на місці падіння літака.

Косенко невловимою малпою видирається до літунського місця і звичними рухами виключає магнето, зупиняє мотора й закриває бензино-провід. Нервові тримтіння амфібії припиняється і вона лишається мовчазна, похилена лівою площиною на бік.

Косенко твердо всідає в крісло і занепокоєно оглядає апарат керування, загальне лаштування літака. На щастя—все гаразд! Літак упав з малої висоти, вдало прокотився по ріллі і натрапив на молоде дерево.

— Сидорук! Як там шасі та стабілізатор?

Літун-спостерігач прудко бігає довкола „F-5A“ і поваленого деревця, і випробовує троси, гумовий амортизатор, що спіралью обкрутився на осях коліс. Лише земля сиплеться зі спиць.

— Аварії—нема!

З плечей літунів спадає великий тягар.

— Ану, одтягуйте аероплана,—кричить Лука на махновців, показуючи рукою, де треба взятися.

Отаман, жвавий і схвильований, не зупиняє охочих і поспішає до матроса.

— Іванморе! Одгукнися!

— Жоржику, де ти?—гукають бандити, взиваючи його—„Жоржиком“ без будь-якого жарту.

Десь за сорок метрів од моріжка ворухиться синя маса. Матроска—подерта, від штанів—лише спомин. Над тілом підноситься закривавлена рука.

Іванмор зломив обидві ноги і стогне. Далі від нього лежить другий пасажир—руда брила м'яса. Одяг, жили, потрошені кістки, гудзики, розвалений череп і промочена кривава підшва, що накрила вищережені зуби—решта людини.

Загін махновців розбивається на дві частини. Одна повертає до штабу з побитим моряком, друга з отаманом згурбулася навкруги самольота.

Отаман замислюється, сивіє в якихся непевних думках, згадує матроса, але рішається на щось і твердо стає чоботом на щаблінку.

Косенко зустрічає його здивованим зором.

— Що вам?

— Хочу глянути на бісову машину, що тут єсть корисного для нас,—і нахмурюється.

Отаман видирається до кулеметного туреля, що на ньому закріплено два „Кольта“, крутить його, дивується і раптом підкручує його. Дула кулеметів націлюються в zenit.

— Ха-арашо! Аж жалко!

Зіниці блищать. Руки жадібно торкаються кожної речі, обмацують, ніби не вірять очам.

— Жалкувати!... А таки доведеться!

Косенко мовчить і чекає, що робитиме отаман.

— Звичайно, доведеться! Тільки кулемети здіймемо та бомби заберемо! А решту спалимо!

— Літака?—крутить головою Лука, одшукуючи Сидорука.

— Не корову! Це ти мусиш знати, як ворог, як комуніст!

Отаман виймає хустку, махає над головою і закликає своє військо до збору. Він—незадоволений, обурений, з хитрими вскидами очей, з почорнілими обводами по-під бровами. Кожний помах руки свідчить про неспокій на душі. Хустка метляє над літаком, як тривожний зляканий птах.

Загін збирається. Верхівці поспішають від штабу, везуть звістку, що бідний Іванмор помер і попрохав „славне товариство—братву“ помститися за нього над „червоними гадами“.

Гурт збільшується—одне вчуття струмить з очей, зацікавленість літаком розтає, немов сніг весною—перед жахним фактом—смерти хоброго „Жоржика“.

Косенко мовчазно виглядає з-за борта, передчуває, що зараз мусить бути або смерть з її екстазом, або життя з його експансивністю і незворотністю. Він непомітно киває Сидоруківі і той займає своє місце, відхиляючи постать отамана. Отаман поступився і, як майбутній переможець, односторо охоплює свої сили, вираховує їх і просить їх ближче підійти до літака. Бо тут його незвична трибуна.

Верхівці під'їжджають і, мов розбурхана стихія, заливають моріжок чорною лавою. Під копитами хрускає зламана груша.

— Хлопці! Оголошую загальну раду—чи літати нам цим страхінням, чи все знищити з літунами разом? Я не радив би вам літати! Наш Іванмор „полетів“! От я й питаю славне махновське військо, чи треба

українським селам цей марудний витвір закордону, де, як ви самі знаєте, буржуазія проти справжньої волі селян!

Отаман поправляє кобуру револьвера, сідає на фюзеляжі, спустивши ноги.

Косенко, повний рішучих планів, бачить, що Сидорук непомітно для всіх прив'язався ремінням і пустив турель з його дугою униз, немов би націлюючи кулемети в землю.

Тоді Лука обережно перевіряє запаси бензину, карбюратори. Потім готує своє реміння.

— Хлопці, який же ваш вирок?—повторює отаман, підводячись на ноги і стаючи на повний зріст.

— Літати? Хто тепер полетить?

— А на біса нам літак здався?! Побачили його і годі! Подумати, яка цяцька!

— Комісарам зроблено, комісарам і повернути. Але з антрекотом!—говорять у юрбі. Маса рухається. Загальна злоба виростає після смерті трьох побратимів. Лють пливе серцями, як крига весною по морю—все шамотить, шарудить і лунко обламається на стиках.

Отаман хоче продовжувати, але над бортом стає Лука і простягає руку над згуртуванням. Очі—спокійні, як блакить. Губи натягаються, немов дві ленти кольору білої троянди. Підборіддя рішуче висувається вперед:

— Товаришні! Хай буде смерть! Хай буде пожежа! Бо однаково двом смертям не бувати! Але гляньте на мою руку! Чия вона? Чи тільки моя, чи може одбиток мого життя й моєї класи? Ви бачите, що мозолів на моїй долоні, як хрущів у травень! Зіжму—немов хрущі сидять! А ви хочете мене на капусту? Здорово!! Ви знаєте, кому ви цим допомагаєте? Отим французикам, що душать Україну з Одеси, Севастополя та Херсону! Ви знаєте, що цей гідроплан летить виганяти їх з нашої землі?

— Ми вже їх виганяли торік, разом із греками та румунами,—відповідає хтось ліворуч.

— І ще погонимо!

— Правильно—підхопив літун. І ще погонимо! Усіх, хто руйнує працю селянина, робітника! Усіх, хто користується залізницями, щоб лишити Україну голодною! Турнемо, хто простягне руку до українських сел! І літак наш перший налетить на цих почвар, бо він не панський, а загальний, радянський! Ми—літуни швидше за вас знищимо ворогів! У нас шляхів-он скільки: усе небо, надхмар'я, блакить ясна і прозора! Ми—владарі височин! Ми бачимо те, чого не бачите ви! Червоні орли-літуни мають Україну з глибиною ґрунту, з неосяжними далями міст. Для нас земля—це ворущлива мапа праці, це—картина руху і життя! Наші очі бачуть одночасно—димарі Харкова і Київ, чи копальні Донбасу та Запоріжжя, чи порти Одеси і Миколаїв! Наші руки хапають зорі! Ми в одну мить наздоганяємо білого, зеленого, чорного і жовто-блакитного! Б'ємо, розганяємо! Наводимо лад—воднораз на всю Україну, бо поки ви повзете на конях від села до села, я перелітаю вісім губернь: з Одеси потрапляю в Москву! Куди ж потрапляєте ви? Де ваша мета! Я питаю—хто ви?

Косенко розпалюється і гостро вдивляється в кожне обличчя, в кожну деталь настрою та його змін. Загін стоїть непорушно, і розворушити його тяжко. Це—вікова скеля, що об неї б'ється настирливий шторм океану.

— Та не агітуй, гаде!

— Однаково згоріш з аеропланом! Чуєш?

Отаман нервує і лінії губ згинаються ніби лозинки. Він мовчить.

— Так, так, я питаю:—хто ви? Руйнацька машкара, погромники, вбивці, підлі анархисти-ненависники, гвалтівники нашої нової України! Ви, як армія блошиць, стрибаєте з місця на місце,—ссете кров трудящих, а коли сувора рука радянської влади наздоганяє вас, ви блискаєте чорними ногами, як блошиці і зникаєте, боягузи, в лісах! Ганьба! Ганьба вам!

Літун горить запалом надхнення. Він говорить останнє слово. На нього впливає екстаз смерті. Повний азарту і непоборного змагання за своє існування, він легко відшукує слова, нанизуює їх стрічками і обарвлює, як справжній поет.

Так, Косенко був колись романтичним „пїітом“ і мріяв оспівати аероспокій холодного неба. Не вдалось, не вистачило культури слова і думок. Війна з'їла романтизм, перед ним весь час стояла дійсність, краща за мрії і реальніша за фантазію.

— Одне слово, товаришня! Ми не боїмось капустити! Хай ми вмеремо, але—де той мармиза, що перший насмілиться замахнутись шаблюкою? Хто хоробрий бахнути в спину, як злодій? З-за рогу?

Лука наставляє пучку в кількох осіб—вони похмуро відхиляються за чужі спини, не маючи мужности глянути просто у вічі літунові.

— Ти?

Палець застигає на постаті отамана.

— Я!

І револьвер з'являється в отаманових руках.

— Капусти! Шаблюкою, отамане!—зривається крик невідомого позаду. Засоромлений отаман ховає нагана назад і рішуче виймає шаблюку.

Все застигає в морозі чекання. Хтось наводить обріза...

— Знімай кулемети!

Косенко певний, що отаман однаково вдарить по голові і розсіче, як гарбуза—повертається і запалює свічку магнето. Пропелер зривається з місця. Фурчить—крає повітря.

Зненацька!

— Тррр та-та-та-та-та!

І кулі правого кулемета просікають вогнем дощем тіло отамана. Сорочка дві кулі розривають м'язи, розбивають кістки.

Лівий „Кольт“ флюрхає сотнями гостинців по натовпу. Махновці розбігаються, падають убиті й поранені, галасують. Створюється неможливе—всі щось гукають, хтось командує, але дарма—не чути! Сидорук кидає на прощання бомбу і двома кулеметами палить у загін махновців, переляканих на смерть.

Амфібія бере розгін і прекрасно відривається од землі.

Вона на височині 50 метрів.

Махновці, як отара прямують у ліс. Відтіля починають обстріл літака.

Сидорук скидає над ними авіо-бомбу. Вона гехкає в землю і розлітається радіальним розривом, покриваючи димом та курявою тіла забитих.

„F-5A“ чомусь колисається в повітрі.

Раптом Лука спостерігає через віконце під ногами, що до шасі припав один чоловік і простягає ноги по поплавку.

Це товстий куркуль. Він перелякався до нестями, і коли Сидорук закулеметив—він сховався під літак, коли той зрушив,—учепився, і вже не зміг стрибнути.

— Спіраль!—виголошує Лука і натискає на стерно.

Амфібія робить петлю, перевертається на пряму плоскінь горізнак. Це — штопор у польоті. Крила обнімають окружним розмахом повітря і летять далі з авіонським зумом, знову прямо.

Бандит зривається і з диким зойком падає в синю безодню землі.
— Не по дорозі!

8. ЧОТИРИКУТНИЙ БІЙ РОЗГОРТАЄТЬСЯ

Під Очаковом гехкали гармати. Банди шугали навколо міста, нервували червоних і населення, але не наважались напасти навіть на передмістя. Загони піхоти відганяли їх на велику віддаль.

Стан погіршав, коли „Кречет“—озброєний невеличкий мінзаг, колишній пасажирський пароплав,—сповістив, що з півдня наближаються великі судна з чотирма міноносцями та підводним човном.

Це плівла „Воля“, перейменована на „Алексєєва“, „Альма“ та „Корнілов“.

Маючи од адмірала завдання збити дальнобойним вогнем гармати очаківської фортеці на лінії берегової охорони, дредновт вислав уперед одного міноносця атакувати „Кречета“, а сам із крейсером „Корніловим“ та другим міноносцем розвернувся лівим бортом і вдарив з дванадцятидюймовок по узбережних батареях.

Біла флота мала наступати з Севастополя на Одесу. „Воля“ мусила розправитися з Очаковом і знищити небезпеку з тилу.

Роздольними гонами моря полинули відгуки;—канонадна злива рознеслася над берегами, гехкаючи в скелях бухт і відбиваючись глухим резонансом.

„Кречет“ і дві пливучі батареї з 47 гарматками прийняли стрічний бій.

Вогнені сполохи набойних розривів зацвіли з глибин. Солоними стовпами застигали на мить і падали на буруни.

Чотирикутний бій розгортався вшир і вдовж.

* * *

А Одеса тримтіла.

Три французькі „бегемоти“—дредновти навели гармати на місто. Ультиматум, що його поставив Мюзелле, обурих усе моряцтво і робітників.

Арнольд Клейстер ускочив до коменданта порту і, б'ючи себе в груди, кричав:

— Я вбив брата через літаки! Ви розумієте? У вагоні за атендат на висаджування в повітря набоїв! А ви згодні повернути?

Розгублений комендант викликав радіостанцію:

— „Миколаїв — Миколаїв — Миколаїв !!! Ви вислали „F-5A“ в Одесу?

Відповів Миколаїв:

— „Літак вилетів шість годин тому!“

— „Очаків — Очаків — Очаків !!!

Сповістіть — чи не пролітав над вами „F-5A“?

Ні!..

Ми в-п'яте запитуємо вас! Пролітав?

Ні! Ми обороняємося од „Алексєєва“ і „Корнілова“.

* * *

Десятий піт спливав по чолю коменданта.

Французи рішуче відмовилися палити літаки. Мюзелле вивів до skleпу чоту своїх моряків і поставив поруч з державною охороною.

Одеса гадала, що чужинці поставлять новий ультиматум що до компенсації за вбивство Аркадія. Але Мюзелле і не згадав про нього.

Труну Аркадія таємно поховали. Арнольд навмисно не відвідав похоронної процесії, навпаки, образився, що його запросили бути присутнім на похоронах білогвардійця.

Його цікавила контрабанда з „Терези“.

Арнольд ледви отямився, коли комендант послав телеграму в Москву: — „Ми не маємо сил. За дві години сходить термін повороту „19-ти“.

Москва: Коли становище дійсно таке, як ви його описали — літаки треба повернути. Не можна ставити на карту існування великого міста.

Одеса: Але вони не посміють стріляти в нас! Вони лише лякають!

Голова РВР: Ні, вони посміють! Вони зроблять усе, що тільки можна зробити морськими дальнобойними гарматами! Скреготатимемо зубами, стискатимемо кулаки — але мусимо поступитися. Реввійська рада наказує вам повернути літаки! Все!!!

* * *

Косенко й Сидорук разом помітили, що на обрію морському випливали залізні галосі, які прямували на Очаків з Егорлицької затоки.

З височини кораблі здавалися трохи кумедними. „Алексеев“ („Воля“) і крейсер „Корнілов“ („Кагул“) були схожі на дві неонакові кридеві лижви, навкруги яких кипіла біла смуга розтривожених хвиль. Міноносці гналися за ними, один плів попереду, як собака мисливцева, потопавши носом у валах.

На півночі розташувався Очаків. Будинки поприлипали до ґрунту, ніби червоні, сірі, білі вальки глини квадратних форм. Вулиці рівні і нерівні лабіринтували квартали, городи та спуски до моря.

Три пловучі батареї, що стояли в гавані, тепер повним ходом ідуть на зустріч білій ескадрі на підтримку „Кречету“. На узбережжі ворухилися невеличкі плями й смуги. Косенко догадувався: військо йшло канавами понад бруком до фортеці. На рейді, кілометрів два на південь, манячив пловучий маяк, розбитий набоями ще в минулі нальоти.

„Кречет“ щось сигналізував своїм і тривожно вертівся довкола мінного поля.

Косенко помчав на ворога, розсікаючи повітря.

Сидорук притулив до очей бінокля й почав спостерігати дії ескадри.

За туманами випливали контури сталевих птахів.

Перший з них зіслизнув з палуби крейсера, повис у повітрі й пролетів над хвилями, поволі набираючи височини.

Його корпус блищав, мов смажений пиріг. — Проміння південного сонця стрибало на його крилах, ламалося в тросах і падало в глибину на башти та димарі кораблів.

Другий птах линув до Очакова на височині 1200 метрів, щойно пихкав хвостовими, димовими сигналами, немов курилось дві сигари: то разом, то кожна окремо. На небосхилі тяглися крапки-клубки диму й довгенькі пасма-тире. Виростали умовні літери. Літак корегував артилерійську бомбардировку білої флоти.

Нові перепони вирости майже на очах у Косенка...

Перший літак помітив червоних і помчав назустріч, закликаючи другого на допомогу.

Прискорений польот, подвоєний на взаємну швидкість, кінематографічно наблизив літунів.

Сидорук трохи пригнувся й почав наводити коліматора — приладдя для влучної стрілянини з кулемета.

Перший літак ворога налітав, як ураганна хмара. За ним плінув другий і заходив з другого боку „F-5A“.

Він майорів над головою й уважно стежив за діями Косенка. Його льот став нервовий, нерівний, наче шлях небесний закрутився перед ними блакитними ярами.

Косенко зважив це й посміхнувся. Ворог пасував, злякавшись, що знизу краще підстрелити його. Новенький літак „Бреге—17“ лише робив першу розвідку в морських водах і не даремно лякався неприємної зустрічі з літаком-винищувачем.

Очі Косенкові припали до апаратів, потім сполохано поглянули на ворожі літаки, що за три секунди перетнули його шлях.

„Бреге-17“ перекинувся на праве крило і завіражив над головами Косенка—Сидорука. Другий „Сопвіч-25“ повертав ліворуч, щоб налетіти і кулеметним градом пробити тіло мотора, або влучити в літунів.

„Сопвіч-25“ летів просто на гідроплана, хоботок „Кольта“ тихо-тихо колисався в руках авіатора.

Тоді Косенко розраховував: чотири душі на двох, чотири кулемети проти двох. Вії затримтіли від сивого прибою повітря. Міцний холодок поплив по спині. Ноги більше натисли на ніжний штурвал, ладні дати повороти в той чи інший бік. В голові кониками стрибали думки: розрахунки, літери, цифри, знов літери. Згадалося, що шасі й низ без захисту, що там мертвий простір, через нього не можна стріляти Сидоруків. Ця згадка вдарила, заметляла, закружила хуртовиною. Ясно повсталала думка—треба повернути літака на віраж чи „штопор“, або зробити „пике“. Щось треба зробити, використавши мистецтво вищого пілотажу. Треба поставити його так, щоб Сидорук у ці десятки долі секунди закулеметив у ворожих птахів.

Косенко застиг над спогляданням польоту двох ворогів.

І...

Раптом пустив свою машину вниз—„пике“.

„F-5A“ упав на дві сотні метрів. Десять морів засивіло бульбашками хвиль. Десять загойдались кораблі, свої й чужі. Пахла ультрамаринна свіжість дна. Все це промайнуло перед очима і літак опинився під пузом „Сопвіч-а-25“.

Ще мить, і Сидорук одкулеметив три стрічки запальних тресерних куль.

Кулі свиснули чорними осами. Заніміли в повітрі на страшенній височині димні сліди. Над морем виростили три пучки—прямісіньких довгих-довгих дротин, що простяглись у ширину і вперлися в білу хмару. Кулі влучили в „Сопвіч-25“. Але він не запалав, як сподівався Сидорук. Ворог вихилився вниз, то зупиняючи мотора, то пускаючи знову.

„Сопвіч-25“ вибув лише із ладу. Кулі зіпсували кулемета і вбили глядача-офіцера. Колисаючись, розриваючи димові сліди, ворожий літак повернув до своїх і сковзнув по хмарному нахилу.

Ворог дав дві стрічки куль, і вони полоснули по фюзеляжу за місцем Сидорука в 20 сант. Лопнули дві стяжки, що з'єднували шпанговти хвостової ферми.

Чорний струмок ледви не зачепив носа Сидорука. Раніше напівсекунди—і від голови спостерігача лишилася б кривава квашня.

У цю мить артилерія двох наборів почала страшну стрілянину по літаках. Очаківська батарея помітила зниження підбитого самольота, і що-хвилини гехала 6-ма набоями по близькому небосхилу. „Сопвіч-25“ мав лише 350 метрів над морем.

Набої розривалися спершу навколо літака. Потім то ліворуч, то праворуч, то надто високо, то надто низько.

Білі хмарки диму дивовижними фігурами мережили шляхи літака. Контур крил то зникав, то знову повставав тонесенькими рисами і дим розпливався, розтавав на білому тлі виднокруга.

А ось, спочатку один, потім другий і третій набой розірвалися во-всім близько перед літаком. І зненацька...

Незабутня картина перед очима в глядачів.

Жовтавий дим габою огорнув на якийсь момент увесь апарат. Авіо-машина затримтіла, захиталася, мов поранений птах. На мить... настала моторошна тиша.

Замовк рев мотора.

І майже за командою затихла артилерія. Затримуючи дихання, всі дивилися, як підбитий літак перехилився, як перейшов у штопор, як у нього вивалилися, мов відсохлі руки—спершу одна стойка, за нею друга. І як, нарешті, почало одламуватися ліве крило.

„Сопвіч-25“ упав на праву площину, але й вона зім'ялася. Самолёт сторчака полетів на хвилі.

Перед лицем смерти, над безоднею невідомости—боляче стало дивитися Сидоруків, як неминуче, невблаганно загибає людина, хоч би й з ворожого стану.

„Сопвіч-25“ шубовстнув у море. Вода завирувала й закрила пінявим конвертом нещасливого пілота.

Повітряний бій полинув у височінь.

Артилерія мовчала, непевна в пристрільці, а літаки носилися в скаженій грі, поворотах, петлях і віражах.

Повстало вогнене питання: хто—кого? Чие мистецтво, чия спритність у пілотажу краща, чиї нерви міцніші?

Косенко чув подихи смерти. Особливо тоді, коли „F-5A“ влітав у якусь хмаринку і пара сідала краплинками на обличчя.

Хмари виростали з моря. Чудовий липневий день. Сонце золотим димарем стояло над обрієм. І струменило голубе проміння з розпаленого гірла.

Море парувало чистими жмутками газу і кучерявилось блакитними спіралями. В одну з таких хмарок влетів „F-5A“, рятуючись од переслідування „Бреге“.

Косенко мчав літаком, рвався вперед, падав, підносився, крутився фігурними зльотами—однаково „Бреге“ не відставав і не здавав своєї позиції за хвостом ворога.

Косенкові аж моторошно стало од неприємного почуття погоні. Три хвилини тривала ця погоня. Надходила четверта, а кулемет Сидорука мовчав.

— Біс тебе забори, хазарин лупатий!—думав зі злістю пілот, і пробував останні фігури польоту.

Щойно він оглядався. Одна картина: в 60-ти метрах „Бреге“ і щохвилини дає кулеметні стрічки. Вже добра сотня куль зрешетила крила й хвіст. Дві хвилини тому „Бреге“ мав віддалення до 200 метрів.

Тепер же повний височинний газ, прекрасна новітня машина дали перевагу в змаганні на швидкість французькому літакові.

Ворог наближався. Сидорук нервово вертів турель кулемета. Нахилився його—однаково жодний постріл не влучив навіть просто в крила.

— Одчепитися б од нього, одірватися,—мимохить увралася думка.

І Косенко вирішив зробити мертву петлю.

Він дав височинного газу. В наступну мить схиломір колиснувся і загойдався біло-голубими півколами. Мотор зашкварчав, як ніколи. В його грудях почувся басовий схлип циліндрів.

Обрій упав попереду, з'явився позаду—і земля встала стіною, а море—синьою стелею, з якої позвисали канделябрами щогли кількох

великих кораблів. Ноги Косенка відірвалися, звисли. А тіло зім'ялося під власною вагою і в плечі врізалось реміння. Голова мотнулася назад. На очі наплила мутна плівка крові і зникла зразу ж, лишивши спомин неприємного тиснення. В шлунку щось загурчало, полилося і знову зупинилося.

Інерція потягла мотора і траєкторія петлі закінчилася скаженою швидкістю спуску на сотню метрів нижче.

І коли перед Сидоренком майнула тінь „Бреге“, він клацнув туреллю й кинув у блакить димний серпантин вибухів.

І цей постріл був лише миттю, до божевілья короткою миттю, коли силует ворожого аероплану тонкою примарою пролетів перед очима.

Ще мить і Косенко став у хвіст „Бреге“, не спускаючи з нього зору. Тепер ворог опинився в великій небезпеці.

О, радість! Він невдало пірнув у нижній шар повітря і попрямував на північ до Очакова над самим морем.

— Тепер унизу—він наш!

„Бреге“ мав заховатися за невеличкою хмаркою, але Косенко наздогнав і змусив його тікати.

Косенко зрадив від нової перемоги. Він довго чекав—коли вже скінчиться бій, щоб даги змогу відпочити застиглим ногам, спині—після довгої, моторошної праці з нелюдським напруженням нервів. Тіло вже прохало відпочинку. Кров зупинялася в жилах, холоділа від незвичного тиснення повітря.

А воно било в лице, груди. Очі перенапружено ловили кожну деталь бою, кожну перепону, кожне нове явище: будь то корабель, хмара, чи літак. Вуха мусили ловити дальні шуми чужих моторів; хоч власний і заглушав.

Все мусило працювати, напружуватися, виконувати будь-яку функцію загального завдання. І працювали очі, вуха, руки, ноги. А розум мав усе те розподіляти, з'єднувати і допомагати уяві.

Пілот мусив робити чотири справи одночасно: дивитися на апаратуру, стежити за ворогом, керувати і уявляти, як і що бачить позаду Сидорук, чи зручно йому стріляти та скидати бомби.

Радість Косенкова була безмежна.

У наступну мить пірнув за ворогами. Ганяв „Бреге“, аж доки той беркицьнув у повітрі чотири рази і поплив над морем на височині лише 15 метрів. Мертві петлі не врятували француза. Косенко все був за хвостом і стріляв, стріляв, лякаючи його, і заважаючи зробити нову фігуру.

А „Бреге“, безсилий щось зробити, крутив над морем, поки Косенко не змусив його спуститись, спершу до десяти метрів, до п'яти, а потім до трьох.

Завили хвилі під тінню „Бреге“. Зелена піна приснула на його поплавки. Проте, француз не сідав. Він мчав до берега, до бухти, сподіваючись сховатися за мисом і виграти цим час.

Та це йому не вдалося.

„Бреге“ наскочив на скелю, зламав редан і далі вже був нерухомий; пілот підвівся в гондолі й підняв руки догори. Це був француз. За ним підвівся другий—і теж підняв руки. Це був Орлов. Два моторні човни підпливли і зняли їх, взявши літака на буксир.

Потім Косенко побачив, що на палубі крейсера лежали два трупи з гондoli „Сопвіча-25“.

— Браво!—гукнули моряки, вітаючи пілота й кулеметника-спостерігача.

— Лети, лети знову!—крикнув в екстазі Сидорук. На узбережжі порта виставили полотняного сигнала з наказом летіти на ворожі кораблі.

Косенко зідхнув з досадою, на хвилинку поворушив ногами, щоб розім'яти їх, але все ж згодився.

Шість хвилин—і літак опинився на рівні хмар...

Ескадра тим часом зачинала бій. Червоні кораблі лавірували між мінними полями, а білі нахабно підпливали ближче й ближче.

„Алексеев“ зненацька зупинив машини і заколисався на хвилях, підносячи важкі жерла дванадцятидюймовок. Дреднот готувався до третього випалу правого борта.

„Корнілов“ зайняв позицію мінного поля й закидав узбережні фортеці сотнею набоїв.

По розривах з того і другого боку літуні дізналися, що вороги наближаються один до одного з божевільною швидкістю. Білі рухалися швидше за очаківських моряків. Пловучі батареї відстали од мінзага, що нарівні з іншими взяв участь у бою.

Віддалення поміж двома флотиліями поволі все зменшувалось і зменшувалось, і незабаром „Корнілов“ од „Кречета“ мав 2 мілі і 6 міль до порта. „Алексеев“ лишився в тилу і встромив усі свої гармати вгору, щоб бомбардувати місто.

Корабель наче вморозився в шершаву сталеву мережу моря та іноді одпльовувався набоями, як розлютований хлопчисько.

Розриви й там—у місті, і тут—у морі. Як тонкі біленькі голочки, вмочені в сметану, виринали з хвиль розриви набоїв. Виринали й зникали, провалюючись в ультрамарин глибини. „Кречет“ лавірував поміж голочками і зрідка відповідав гарматами „47“.

Амфібія пронеслася над радянськими суднами. Внизу на тлі синьої хустки, яку прошивали білі нитки розривів, замерехтів червоний прапор—тоненькою ризкою, немов сірничковий племін на вітрі. Це „Кречет“, що випередив своїх.

„F-5A“ досяг „Кречета“, пролетів ураганом над ним і знову взяв височінь.

Перед кораблем простяглися водні простори. В далині ворожі міноносці умовно крутилися, і творячи великі дуги, пускали димові завіси.

— Височинь!—безмовно йокнуло серце літуна.

Біплан змінив напрям і шалено подався в холодні шари атмосфери.

Великі хмари білого фосфору одпливали од міноносців, розстелялися на синьому шклі і поволі одповзали од пінястої лінії, що її зробив киль військового корабля.

Ворог закривався димом од влучних попадань берегових батарей. „Корнілов“ клюкнув носом у безодню, коли три набої розірвалися перед форштевнем та обдали його водограєм кипучої соли.

„Корнілов“ крутнув кормою і заплив під захист диму.

„Алексеевські“ гармати влучали на північ. Обстріл був шалений і жорстокий.

Раптом два набої пошматували борт „Кречета“. Цей старомодний корабель перехилився і став потопати.

— Погана справа!—майнуло в голові Сидорука. Він повів біноклем по дугах білих хмар, за якими сховався дреднот. Відтіля виринали щогли, корма, рубка та передня гарматна вежа.

„Алексеев“ робив черговий маневр.

Очаків захищався одчайнно, не допускаючи ворога до десанту на Бузькому лимані.

Цим червона земля одбивалася од білої ескадри і одбивалась уже в двадцять шостий раз.

Море внизу кипіло. Сніжні стовпчики розривів щойно вставали і розтавали. „Кречет“, не дочекавшись своєчасної підтримки, повернув назад.

Іноді він цьвохкав дековими гарматками і тоді було весело дивитися на нього з височини: він гойдався, як яєчна шкарлупина, ледви не перекидався од залпів.

Сидорук знав, що більшість моряцтва покинуло севастопольські кораблі, ставши до лав Червоної армії, що на них залишився лише командний склад,—знав, що головну масу моряків складали молоді безвусі гімназисти та реалісти. І ніхто не сподівався, що й двадцятишостий напад скінчиться перемогою Півдня над Північчю.

Реалісти не знали повітряного бою.

Захоплений планом, він наготовився до скидання аеробомб і взяв у руки підойми.

Косенко зробив коло над димовою заслоною. Звідти долетіли притамовані згуки залпу.

Нерви напружилися. Очі зарилися в білину фосфорних куч, пірнули на дно моря. Косенко і Сидорук відчули приплив нових сил. Щось мусило відбутися. Зараз же, через мить. Бо „Алексеев“ повернув гармати другої вежі і націлився в небо.

Всі погляди—туди, на дредновта!

І раптом очі обох угледіли на глибині кришталеве окреслення підводної істоти. Довгасте, загострене на краях, з овальними бортами, воно, крицeve страхіття, мчало навздогін „Кречетові“.

Підводний човен! Він напевно засяде в таємному місці й чекатиме, поки якась із пловучих батарей допливе до неї.

О, це буде прекрасно! Човен курликне торпедою Вайтхеда—і... батареї—амінь!

Косенко також помітив човна. Він кинувся у вічі своїм жовтуватим корпусом. Прозоре дно видало його.

Гідроплан тоді звернув у бік, Сидорук сіпнув ворущильце—і бомба провалилася в голубий газ атмосфери.

Раз! Друга—тихо свиснула, і впала у прірву.

Радіальним розривом вибухнули бомби. В центрі засвітилася блискуча крапка і враз огорнулася парою й димом.

Підводний човен розколовся і під газами зачорніло, замерехтіло, хвилі завихляли воронками—завирували, і водоспади залили човен.

Коли розвіялось над місцем аварії—побачили літуни: підводного сома нема, лише дно та глибина шарудить перемішаними температурами води.

Косенко пустив літака в „піке“. Знижуючись, біплан вирівнявся над дредновтом, і коли щогли були на лінії шасі—Сидорук рванув ворущила.

Третя і четверта бомби пірнули вниз косими траєкторіями.

— Що це?

Сидорук повернув голову—над головою гримить щось, рветься над літаком, пролітають сотні осколків набою. Теплими хвилями повітря женеться за ними. Чотири розриви—на височині! Чотири шрапнелі лопаються білосніжним димом.

Мить—і вони стрибають по боках, бо літак мчить просто, безупинно, мчить над кораблями, їхніми пороховими льохами і панцерними доками.

Сидоруківі нерви кубляться, з'єднуються в вузли. Бомби ще не досягли дредновта, дредновт повертає на зюйд-вест, дає задній хід і тікає з місця, куди цілив літун-спостерігач.

Одноразово над вежею корабля спалахує дим з золотавими стрічками вогню. Дим прориває межі і великими хмарами чорного огортає борти панцерника. Це постріл гарматного майданчика. Вітер налітає збоку і поволі розносить їх.

Сидорукові — прикро. Невже бомби не попадуть? Невже — повз корабель?

І як ствердження його думок — одна бомба розбивається об воду в трьох метрах од „Алексеева“, а друга за ютом — метрів на десять.

Вали виростають од вибухів — колісають дредновта, збиваючи його наводку на Очаків, зменшуючи боездатність.

Косенко мчить як дух перемоги. Він виключає контакти, мотор затихає — бензин в карбюраторах виходить і настає дивна, чудова тиша.

Лише свистять троти на стойках.

Та внизу канонадить Північ.

Літак віражить над „Корніловим“. Крейсер уже наводить вежу і ось-ось бабахне в блакить.

І в цю мить позаду біплана гуркоче розрив шости набоїв. „Алексеев“ промазав. Косенко перехитрив, пустивши самолёта в „піке“.

Нерви тоншають до божевілья. Як електротоки, шугають через них їхні завузлення-відчуття й накази мозку. Літак падає — падає — летить над морем — висота 350 — ще падає і...

Сидорук звільняє гідроплана од ваги однієї бомби.

Тиша продовжується.

Вже помітно окремі хвилі. Стрілянина ніби припиняється, переривається — дивно й неймовірно — і спуск, і мовчання мотору — і знепритомнілі рухи людей, що на бойовій рубці крейсера.

Швидкість польоту збільшується вдвічі од планерного спуску — і „F-5A“ видається знизу чорною тінню смерті.

Висота 250!

Бомба — в міноносця!

У „Корнілова“ злітають із закріплів панцерні листи лівого борту — бак оголюється.

Аварія!

Міноносець терпить ще гіршу долю. Бомба розкрає дек поміж трубами і влітає в парові казани.

Вибух — подвоєний. Міноносець тріскає — настілка злітає, як попіл чорного паперу. В центрі широкі блиски вогню. Пороховий льох злітає в повітря.

Шпанговти розсідаються, і корабель тоне за дві хвилини.

Піна бурунить, вирує навкруги воронки.

Все! Міноносця нема!

— Контакт! — кричить Косенко.

В лункий грім влітається сердитий зум мотора, і мелодія авіону знову лине над морем, над простором ультрамаринних глибин.

Косенко стежить за „Алексеевим“ — і спіралить повітря, свердлує його, крає на шматки.

„F-5A“ петлює над полем боя.

Йому треба віддаленіти, щоб знову несподівано зробити нальот.

Від „Кречета“ — ніякого сліду. Потонув.

Поки амфібія вихоплюється в надхмар'я — ескадра білих звертає в бік — ховається у фосфорний дим і тікає додому в Севастополь.

Радість полонить серця обох літунів. Надзвичайне напруження, ризиккування змінюються почуттям запалу, щастям перемоги.

І от знову — загін кораблів оточує вогонь набоїв.

Пловучі батареї переслідують ескадру.

Літуни кружляють над нею і за півгодини влучають мить, щоб кинути бомбу.

Та дарма!

„Алексеев“ невпинно обстрілює височини, залишивши міноносцям та інвалідному крейсерові одганяти радянських переслідувачів.

Двадцятьшостий напад скінчився не на користь моряків-гімназистів.

— Висоти!—виришив Сидорук, побачивши, що шрапнелі рвуться все ближче та ближче до аероплана.

Стрілка альтиметра посунулась по циферблату.

Літак рівно заколисався і круто повернув угору.

— 1500!

— 2200!

— 3000!

На сході далекою лентою потяглися голубі верховини кримських гір, що загубилися в туркезових нашаруваннях повітря. Самотньо й гордо зависочів Ай-Петрі, велетень з блакитним горбом та з'єднаними у скруті руками й ногами. Нижче його, але на тому ж дивному тлі в переливах фарб, ніжних, як ранок юности—розташувалися інші верховини, а нижче їх побігли гнучкими лініями силуети холмів та ущелин.

Хмари блукали поміж ними. Вони кучерявились у подихах вітру, колисалися, мов тіні мастодонтів.

Ще ближче сюди—золотими плямами розкинулися степи та піски евпаторійські; одинокою рисою, на диво тоненькою та гострою, біліла Евпаторія. Од неї одбігали береги, і погнутими колами добігали до Егорлицької затоки, до Тендри. На півночі—безмежними покрайними скатертинами розкинулися зеленооксамитні лани та байраки.

Прямо перед літаком—безкрайне море, димчаті обрії й сріблястий розлив сонця.

Праворуч на заході—темна, розпливчата лінія одеських берегів і над заобрійною Одесою—непевна курява, синій серпанок. Місто туманіє, заховалось у голубій кисії.

Щастя переможного польоту плывло теплими хвилями в груди літунів. Косенко щойно позирав у шерстистий одблиск валів.

Рельєф землі і моря зникав. Кораблі влипли в синю гущу води і звідціль було помітно лише їхні корпуси. Навіть труби зливалися з кораблем. Земля посіріла і почуття глибини затупилося.

І здалося Сидоруківі, що досить простягти руку до розпливної ковдри моря, щоб дістати її.

З півдня насували хмари. Темна тінь сунула по морю і нарешті одна з кришталевих хмаринок попливла під літак.

— Білий острів, вкритий снігом!

— 4000!—галаснув Лука, нахилившись над бортом.

Кольори моря, хмаринок і землі змішалися райдужними зливами фарб.

Обрійна розпливність надходила над очі—голубчасто виростала навкруги літака. Окреслення предметів на землі й на морі м'якшало, немов блакитний вогонь охопив увесь пейзаж і палив море, палив землю, палив кораблі й міста. Зеленавий пар—вохкий і холодний—продував тіло, морозив кістки і легковійно заливався під лікті та за спиною.

— Вище, ще вище!—скрикнув Сидорук і почав дихати дивно-прозорим повітрям, чистим озоном надхмар'я.

— 5000! 17.500 футів!

— Значить, ми вище Ай-Петрі?

— Так, ми вище всіх предметів у цій окрузі! Ми зараз вище Мон-блана!—схвильовано промовив Лука.

Літуни радісно зирнули на схід. Далекий Ай-Петрі плавав у кришталевих висотних водах і ажурним поглядом дивився на море. Найвища його площа була, здавалося, нижче за них.

Зникло все вниз—Євпаторія, Очаків, одеські береги—зникли риси землі—лишилася одна блакить, ніжна, мов сон і прозора, мов краплина води.

Одна прозорість! Одна синя баня над головою, один чистий фіолет під ногами!

Серпанок дівочий танув на обріях та пливли, як острови сніжної вати, хмариночки та хмари.

Літуні летіли—хоробрі й рішучі.

Тоді Косенко зупинив мотора, дав планерний спуск і крикнув:

— Інтернаціонал!

І Косенко перший заспівав цієї бентежної пісні на рівні 11.300 футів, заспівав, коли мотор мовчав, щоб ширше, далі та дзвінкше лунали слова революційного гимну.

Сидорук розкрив рота і в великій безмовності задзвенів його грудний тенор.

Літак свиснув розтяжками крил і спокійно потону в молочній блакиті серпневого дня.

А внизу тікала ескадра.

9. ОСТАННЯ ГОДИНА ЛІТАКА „F-SA“

Притиснутий до поверхні моря, гідроаероплан щасливо дістався очаківської землі.

Стомлений Косенко виліз із гондоли і, похитуючись, сказав воєнморам, що оточили його:

— Відпочивати! Відпочивати! Більше я нічого не знаю. Ми угробили міноносця і підводного човна! Ми варті цієї маленької нагороди.

Сидорук сперше пішов до приміщення, але його зупинили.

— На превеликий жаль, ми отримали наказ з Одеси. Ви мусите летіти назустріч французькій ескадрі і демонстративно зупинити її.

Косенко посовілими очима повів по натовпу. Всі співчували йому, поздоровляли його зі вдалим польотом, але ніхто не заперечував наказові.

— Бензину у вас вистачить?

— Хай доллють!

І суворо погодившись, він пішов із Сидоруком до їдальні. На голодний шлунок випив три чарки розбавленого спирту і закусив ковбасою.

— А завтра похорон білого літуна!

— Гаразд! Поховаємо, як слід!—відповів Косенко і скинув чоботи, лягаючи в постіль.

— Через десять хвилин розбудіть!

Обидва впали і вмить заснули.

Вже надходив вечір. Годинник показував п'ять без двадцяти. Літуні, що сьогодні стільки пережили, починаючи з чотирьох годин ранку, хропли—наче працювало десятків моторів. Повітря виривалося з носів і з присвистом розносилося по кімнаті.

У п'ять без дев'яти хвилин—їх розбудили, і в п'ять—„F-SA“ чвіркнув пропелером і знявся в повітря.

* * *

Коли на обрію замайорили щогли трьох панцерників, двох крейсерів та кількох міноносців з допоміжними кораблями, Косенко скерував „F-SA“ назустріч ескадрі й підлетів на висоті 400 метрів.

Французи пливли з тріумфом до Севастополя.

„Ля Скарп“ рела перед.

Косенко зробив велике коло над кораблями.

Тоді на палуби висипало французьке моряцтво і здивовано почало спостерігати петлі чудернацького аероплану з п'ятикутними зірками на крилах.

— Військовий літак!—зауважив Мюзелле.

Пілот закружляв над дредновтами і став чекати радіо-сигналів з Очакова.

Нарешті...

Радіограма:

„Військово-морська влада очаківських фортець ставить ультиматум:

— Поверніть контрабанду...

Адмірал, що прибув до Одеси з допомогою трьох панцерних дредновтів, засміявся над радіограмою.

А радіотелеграфіст жартовливо послав неофіційну відповідь:

„А чи живуть на Марсі люди, щоб звертати увагу на ваш ультиматум?“.

На багаторазові запити Очакова адмірал відповідав мовчанкою.

Іван Сладков—командир батарей скреготів зубами до безсилля, бо вогонь батарей не міг досягти ескадри.

Тоді Косенко зачастив свої кола і просигналізував димними смугами флагменському кораблеві:

— Зупиніться.

Адмірал же глузував над наївним пілотом.

Двадцять три кола зробив Лука. Це не вплинуло на французів і вони безпечно рухались далі.

Тим часом темніло над морем. Уже заблискав рухливими вогниками Тарханкутський маяк і перший, хто побачив, це Косенко.

Зграї дум знялися в голові.

— Бою не можна починати! Формально і фактично це призведе до таких дипломатичних ускладнень, що й десять Чічеріних не справляться з полагодженням конфлікту! Проте—зупинити треба. Літаки забрати, бо завтра їх вивантажать у Севастопольському порту, а післязавтра вони літатимуть над Каховським плацдармом.

І тоді він умовно сіпнув Сидорука.

Літун зрозумів. Яка проста штука!

І вони виконують її!

Сонце зайшло і останнє проміння згасло на реях щогл і на крилах літака.

Легкий сум оповив обох авіаторів. Ніч спускалася зі сходу, як безмовний темносиній літун з розпростертими руками. Цей пілот стерної височини тихо планував над світом і м'яко, як пух, знижувався та знижувався над земною кулею.

Аероплан поплив над кількома передовими кораблями. Відлетівши метрів сорок-п'ядесят, Сидорук демонстративно скинув одну бомбу за другою попереду „Ля Скарп“.

Канонерка зупинилася і на кораблях заметушилися.

Мюзелле вискочив зі своєї каюти і ткнув біноклем у небо.

— Це військовий літак!

Косенко зробив новий віраж, а Сидорук звільнив бомби ліворуч і праворуч суден.

Французи перелякані кинулися вниз—до кубрика.

— Зупиніться! Контрабанду!—кинув новий радіосигнал дальній Очаків.

Не зважаючи на нічну темряву, Косенкові очі вгледіли, що од маяка пливуть назустріч кораблі Врангельської флоти.

— Треба кінчати! Сидорук, влучив момента, „F-5A“ повертав над лівим бортом одного з дредновтів — натис на ворушило.

Бомба знову гехнула спереду, не зробивши ніякої шкоди.

Літуни демонстративно скинули ще шість бомб, що їх начепили в Очакові в час стоянки.

Останні бомби сипнули півколом і розірвалися, утворивши вогнену дугу. Солона смерть стала на шляху до Севастополя.

— Зупиніться! Ідьте назад до Франції!

Але французи нахабно не бажали розуміти і зарядили гармати.

Три набої лопнули попереду мотора і засипали біплана тисячею дрібненьких куль. Літак перевернуло хвилею повітря. Хвіст підлетів у височинь, а крила ледви не вломилися.

Гідроаероплан стрімголов понісся вниз.

Мотор крутнув пропелером і зупинився.

Ще мить — обидва карбюратори запалали і вогонь смальнув прямо в обличчя. Шкірянки затріщали в полум'ї. Під ногами в Косенка виривався сніп вогню і обсмалив руки.

Крила загорілися як смолоскипи.

І де тут рахувати, скільки нових набоїв вибухнуло над літаком?

— Гроб! — виникла одна думка в пілота та в спостерігача.

„F-5A“ потонув у диму та довгих-довгих струмках-жмутках бензинового вогню.

Вся передня частина гондоли палала. Боротьба з вогнем стала неможлива. Інстиктово, наскільки це припустимо, перевисівся Сидорук над бортом, а Косенко сидів нерухомий, безмовний, охоплений полум'ям і міцно тримав штурвала в руках.

— Не угробити товариша! Дійти до посадки!

Почувся запах горілого м'яса.

Косенко стис зуби — літак знизився.

Десь далекі і немов би нереальні замиготіли бортові вогні французів — самольот пішов у „піке“ і досяг моря...

Але Косенко не розрахував — (од вогню тріснув схиломір та альтиметр) і „F-5A“ шубовстнув у хвилі.

Інстиктово Косенко перерізав ножем реміння і пірнув у глиб. Сидорук заплутався в тросах ногою, і коли літак піднісся на поверхню валів, закривав од болю.

Він переломив ногу.

Косенко виринув і оглянувся. Навкруги уламків колишнього „F-5A“ палало озеро бензину, а серед нього підводив руки Сидорук і божевільно кричав, закликаючи на допомогу. Він борсався серед пожежі, а заграва вигравала на білім, як крейда, обличчі. Сидорук учепився за крило і гойдався на запалених валах. Особливо дужий вогонь палав на плечах.

Не думаючи про себе, пілот махнув кілька разів руками, пірнув і оточений бензином по шию, вибрався на зламаний редан поплавка.

Люди горіли в бензині. Сидорук кричав, як божевільний. Хвилі грали і стрибали, мов вогнені дракони. Не маючи іншого порятунку, літуни залишилися на уламках крила, вчепилися за нервюри і попливли невідомо куди.

Французи впевнені, що літуни згоріли, не посилали назад жодного вельбота, а певні, чисті в своїх намірах обминули Тарханкутський маяк і стрінулися з крейсером Врангеля...

Так Косенко і Сидорук опинилися в трагічному стані і, не знаючи, що з ними буде далі, почали обмацувати самих себе.

— Лука, перев'яжи ногу!

Косенко вийняв носову хустку і, стягнувши чобота з бідолаги, перев'язав ногу вище рани.

Раптом Косенко застогнав і сам. Тепер, коли усі негоди минули, він почув, що шия і лоб горять од неможливого болю.

На чолі—розсікло шкіру до кістки, а сіль моря роз'їла рану.

На шиї понадималися пухирі од ошпарів і спричинили нелюдські страждання.

Сидорук зціпив зуби. Проте, вони скрипіли, і наганяли великий сум на Косенка.

— Кріпись, друже!—прошепотів Лука і поцілував його в чоло.

Косенко замислився над життям і своєю літунською службою. Думки пливали важкими хмарами, що от-от прорвуться дощовими потоками. Біль затумавив свідомість.

— Сидорук! Певно, ми мусимо плавати до ранку! Слухай, Сидорук! Угробили, замотали ми нашого гордого і прекрасного...

Сидорук не відповідав. Тоді думки пішли своїм окремим шляхом. Десь далеко світив Тарханкутський маяк і поводив то білим, то червоним промінням по морю, даруючи якісь надії.

— Життя!—летіла експресом згадка.

— Життя! Що ти без нас? Що ти єсть?

За маяком посвітліло. На сході з'являвся місяць—жовтоголий монгол небес.

Мережа кристалевих блисків упала на водні простори. Все залилось фантастичним сяйом. Маяк то немов наближався, то даленів. Чорна імла ночі припливала і одпливала, махаючи над літунами темною напоною.

Море розхвилювалось, і великі хвилі почали захлинати людей. Уламки колисалися, але, на щастя не перекидалися. Утримував поплавок.

Сидорук лежав у нестямі і сномарив, що-разу прокидаючися в жару й лихоманці.

Косенко прив'язав його до стійок, а сам сів і задумався над планом, що перше з'явився тут—серед небезпеки.

План захопив його, навіть примусив забути про страждання. Це була дивна думка, з'єднана з мрією.

Вже північ настала над морем, а уламки несло і несло—на північ—на північ.—Маяк даленів, аж поки не згас за обрієм, а Косенко все думав і ледви не заплакав з досади, що погасло червоне проміння маяка.

Місяць світив їм—мовчало небо, мовчали зорі з прекрасними літніми сузір'ями Гіад та Північного Вінця. Мовчали люди, лише пливали думки та плавала решта колишнього хороброго гідроплану.

„Fokker—5—Amfibie“.

* * *

Їх надібав катер з Очакова—на березі, поруч з трупом великого дельфіна. Мертва риба-велетень лежала недалеко від них і скидалася на блискучий пиріг. Сидорук сонний валявся в піску на дюнах, а Косенко, самотній та похмурий, гриз окраєць хліба, знайдений у шкірянці...

Сидорук опинився в лазареті, а Косенко потрапив на похорони білих літунів, забитих у повітряному бою.

Полонений француз, стоячи перед останками своїх колег, розповідав про побут закордонних літунів. Його обличчя взялося фарбами

сумирности, покори, а очі винувато зупинялися на товаришах, що оточили його—тут же в ангарі.

— Я дивуюся, як ви не боїтеся літати на стареньких музейних машинах у той час, коли під вами розвалюється крісло, коли сам літак тримтить у лихоманці, коли ви не знаєте, чи вернетесь на землю? І головне—ваші літуни виконують фігури вищого пілотажу. Це—дивовина.

Далі француз-пілот забажав побачити свого переможця і попрохав викликати його. Хтось побіг шукати Косенка і незабаром повернувся з ним.

Француз просяв.

Він протяг руку вперед і захоплено признався:

— На таких машинах, як оці, можуть літати лише червоні літуни! *

Косенко подякував, стис руку ворогові й спокійно зауважив:

— Коли ви дивуєтеся нам, то я навпаки—здивований вами. Чому Франція—країна чотирьох революцій, ще й досі не має радвлади? Вигнали б політ-ідіотів (Клемансо то що) і нікакейших...

Француз стиха усміхнувся і запитав, чому не починають похорону.

— Чекаємо з Одеси Клейстера!

В ангарі стояло два гроби. Чорна матерія укривала їх і навколо ставало тоскно, сумно, мов невідомо—звідки прийшла смерть і розчавила своє чорне серце над двома людьми, поливаючи їх темною кров'ю. Трупі лежали розкриті. На обличчях, на руках були брунаві жовто-фіолетові плями та криваві смуги.

Червоноармійці і літунський склад оглядали забитих у бою.

Косенко відійшов від француза і знову задумався над власною ідеєю—принадною, невгамовною і цікавою, як молода дівчина.

Смерть немов імпонувала цій ідеї, ніби підкреслювала її, даруючи нові нюанси думки.

Косенко думав, ходив і думав, роблячи кола навкруги двох трупів. Крокував з кута в кут, не звертаючи жодної уваги ні на мотористів, ні на сторонніх і навіть на конвой, що прийшов супроводити гроби до могили.

Він не міг розірвати загального зв'язку між учорашнім боем, минулою ніччю й сьогоднішніми думками.

Вони захопили його, загіпнотизували, і довго мучитимуть його, вимагаючи свого реального буття, народження на світ, або цілковитого забуття.

Турботи безмовно лягли на обличчі Луки. Риси загострилися, зморшки збіглися над очима докупі. Його метушлива хода вабила увагу. І тому не дивно, що серед натовпу зашепотіли, вказуючи на поміреного літуна.

— Що з ним?

Навіть француз здивувався експансивному виглядові літуна.

— Що з вами, любий герою?

Косенко мовчав, ніби не почув.

Тоді прийшов молодий моряк зі шпиталю і словистив, що Сидорук у маренні вигукує якісь слова, кличе Луку, що його затьмарений розум свідчить про велику небезпеку, навіть більшу за небезпеку для другого полоненого літуна—офіцера Орлова.

— Сидорук галасує на всю палату. Ви чуєте, товаришу Косенко? Він—в напівнестямі мордує себе, кличе, проклинає:

— Землю—розстріляйте! Вона—білогвардійка! На ній Врангель і Франція! Усю земну кулю! Що це за саботаж? Не дають машин,

* Факт, що мав місце в 1920 р.

нищать свої—так, я їх візьму бомбами. А, сволота, смієтесь? Ах... аа, де це горить бензин? Лука, Лука?..

Там—до Сидорука бігли сестри-жалібниці.

Тут—моряк ходив за Косенком і літун слухав із здивованим обличчям—слухав і майже не розумів жодного речення з оповідання посланця шпиталю.

Губи Луки якось затримтіли, на очі наплив туман. Але вуста промовили одне:

— Гаразд! Гаразд...

— Що гаразд?—не розуміючи, урвав моряк.

Косенко мандрував далі по ангари.

— Не... заважайте думати!—і з досадою одмахнувся.

І знову почалася серед тиші, серед притамованих балачок його мандрівка по асфальту ангара.

Вже забивали гроби, коли прибав з Одеси автомашиною Клейстер. Йому показали на характерну постать задуманого Луки.

— Ага?... Ей, Сидорук. Що з тобою?

Літун ішов у куток тими ж кроками.

— Сидорук!—гукнув ще раз Арнольд.

Лука не чув.

— А, щоб ти луснув, як бензиновий бак, пожартував Клейстер і легенько вдарив по спині.

— Про яку спідницю так жарко думаєш, що не чуєш мене? Сидо... чи то пак Косенко, пробач, я сплутав прізвиська.

Нарешті Косенко зупинився і він догадався, з ким має справу.

— Скільки зим та літ... а про що ти думаєш?—продовжував весело Арнольд.

Вони привіталися.

— Про що?—непевно одказав літун і розвів руками. Та про одну деталь, яка, на мою думку, зробить переворот в авіації, в крайньому разі, вона дозволить людині плавати в повітрі з потрібною швидкістю, не зважаючи на малосилість мотора.

— От воно що!—і Клейстер іронічно з чудною посмішкою почухав собі підборіддя.

Косенко тим часом розворушився. Досада, що йому перервали думання—зникла і з'явилося бажання розповсюдити свою думку, зацікавити нею, запалити прагненням колег, довести їм, що нема в світі нічого кращого, як шукати засобів поліпшення літання, та наблизити його до натурального польоту птахів.

— Гадаю, що Реввійська рада або Управління Повітряних Сил республіки згодиться прийняти мою пропозицію, бо вона важлива для всієї країни тим, що поставить радянську авіацію на перше місце в світі!

Клейстер уперше чув таку думку. Косенко притяг його увагу і обіцяв підносити уяву слухача все вище й вище.

— Що ж це за думка? Винахід? Ідея? Цікаво-цікаво,—бурмотів Арнольд, чекаючи почути зараз надто оригінальне, надзвичайне наукове спостереження, що напевно піднесе молоду радянську науку на все-світній Олімп.

— Що ж ти вигадав?

Лука спокійно підвів голову і обдав співрозмовника світлим сяйвом сірих очей. В голосі відчулася вперта певність і надія.

— Власне, ідея—простенька... Але наслідки—незчислимі! Центр винаходу—це еліптичне крило і його профіль, подібний до пташиного крила.

Вимовивши останнє слово, Лука здивовано застиг: Арнольд вилупив очі, заморгав віями, немов не знаючи, що робити од сорому. Куточки губ розбіглися майже до вух. Зуби глянули з рота, наче перелякані риби в ставку. Брови зігнулися, як коромисла на плечах дівчат, а очі заблищали злою іронією над світовим винахідником, що мав дати радянській науці перше місце.

Клейстерові здалося, що він сів у літака й полинув у височінь над прекрасною місцевістю, над якою він спостерігав чудові звої сонячного проміння та незрівняну кольористість ланів і моря. Польот немов був безпечний. Аж ось... мотор зупинився і полетів Клейстер у прірву з верховин Голубого Олімпа.

— Крило? Лише одне крило та його форма відкриють нову еру для людства?

— А чому б і ні?—запитав Косенко з наївністю святого.

— Ха-ха-ха,—і Клейстер залився реготом на адресу винахідника.

— Вразив, брате, вразив. Ха-ха-ха!

Регіт нестримний і майже нахабний порушив знепритомнілу тишу в ангари. Мерці, що лежали, ніби затримтіли од образи і з жахом одсунулися в гліб ангара, загорнулися ще щільніше в чорне покривало.

Тоді до них підбігли люди.

— Що скоїлось? Тут мерці, а ви регочете!

І незадоволено відійшли.

Арнольд похмуро оглянув їх. Потім гордовито повернувся спиною до мерців і продовжував розмову:

— Да-с, браток. Хоч ти і, так званий, герой, але ти—великий дивак! Ну, скажи, як комуніст,—на біса нам твої крила, коли бойової роботи стільки, скільки колись було на чотири фронти? Сором, товаришу літуне, займатися такими дурницями. Це—нікчемна, нерозумна справа! Я сподівався на краще! Гадаю, що це перший і останній інцидент у бойових обставинах!

І Клейстер лишив Косенка на самоті з сумнівами, що до підтримки людей, і з упертістю, що до власних сил. Це трапилось так швидко, що Лука навіть не встиг відповісти на критичне зауваження начальника одеської авіобазы.

Він лише похитав головою, мовчки провів зором Клейстера до загорнутих трун і зробив іще два кола, обурений його байдужістю.

Почали виносити труни.

* * *

Ховали в братню могилу забитих червоних моряків і в окрему могилу, але з тими ж військовими почесностями—білих двох літунів.

Француз-бранець з якоюсь недоречною увагою і здивуванням стежив за похоронною процесією. Він уперше спостерігав, щоб до ворога ставилися як до людини.

У природі було тихо, сумно. Далеко десь іржали коні, і долітав тупіт.

Косенко зрідка поглядав на похорон і йшов збоку, більше міркуючи над своїм крилом.

Попереду крокував Клейстер і радісно розповідав, чомусь підкреслюючи:

— А знаєте? Мюзелле повернувся знову до Одеси, не маючи ніякого дозволу на вхід до порту. Коли його запитали, „що вам треба“, він усміхнувся нафарбленими вусами, показав ювелірну виставку в роті й відказав:

— Я дуже кохаю Одесу! Мені надто до вподоби вид цієї перлини півдня з моря!

— Ну, і що ж йому зробили?

Арнольд весело одповів:

— О, тепер Мюзелле .. знаєте де? Учора він розлучився з ескадрою і вночі плив повз наші батареї без бортових вогнів, без дозволу. Іван Сладков, давно вже розлютований на „Ля Скарп“, пальнув у корабель і потопив одним залпом. За тим почалася пожежа — він підплив човном і захопив у полон ксмандира з екіпажем. Тепер він сидить. Красота!

Всі раділи з удачі Сладкова...

Проте, ніхто не гадав, що назавтра Очакову доведеться витримати бомбардування шости великих французьких кораблів...

Над домовинами почали казати промови. Все було звичайне, як і сама смерть у бою. Говорили про непереможню Червону Флоту, про їх боротьбу, говорили такими простими і зрозумілими словами, і ці слова зворушили багатьох.

Над могилами літав аероплан, що салютував голубими спіралями.

Коли одлунали промови над червоними моряками, вийшов воєнком авіопарку, став на горбок насипаної землі поруч з ямою і з якоюсь досадою подивився на труни білих літунів:

— Ех, що й казати! Гарно бути літуном, та погано служити дурним звичкам. От, літуни! Яка прекрасна професія! Здається, нема нічого революційнішого, як служба пілота! Здається, що ми люди повітря, моряки позакмарних океанів, що ми — люди майбутнього! Але ось — товариші, трупи тих, що так прикро помилилися, віддавшись до рук минулого. І головна прикрість, що — пілоти, ці відібрані люди з усього народу, з найкращими властивостями тіла і духа, зрадили авіації, що безперечно має зв'язати свою долю з майбутнім, цеб-то з революцією. І вчора в бою з Косенком вони розквіталися з нею — з революцією за свої помилки!

— Товариші і друзі, — гукнув трохи гнівно воєнком, підводячи очі до небес.

— Вони своє отримали, чесно, хоробро і на мою думку — справедливо! Ми віддаємо честь над їхньою домовиною за їхню сміливість і вигукуємо:

— Вічна пам'ять вам усім, хто боровся за оволодіння надхмарними шляхами!

— Вічна слава Червоному літунству, що проторувало шлях п'ятикутним зіркам туди — у високості, в небеса по-за хмари і що несе ідеї пролетарського братства на своїх легких нестриманих крилах!

Не встигли ще оркестри підхопити жалібного марша, як палець воєнкома уткнувся у блакить і показав, як чудово планує залізний птах.

За тим, коли одсурмили сурми і коли в могилу літунів закопали стовпа з перехрещеними двома пропелерами, з написами, — той же воєнком витяг із кешені телеграму-наказ Реввійськради України і зачитав уголос усім присутнім:

„Вітаю хоробрих літунів Косенка й Сидорука. За їхню мужність і впертість — наказую видати по 20.000 карб. і нагородити кожного золотими годинниками.

Фрунзе“.

У другій телеграмі було інше:

„Француза і пілота Орлова — не розстрілювати!

Фрунзе“.

Тиша стояла в природі. Повітря пашило морем, — з неба лилися водоспади проміння, хмари колисались у глибокій безмовності літа.

Молочною тінню пропливав літак, кружляючи урочисто над могилою з пропелерним стовпом.

І Косенко стояв, не знаючи, що Клейстер мовчки глузує над його чудернацьким проектом що до крил, і немов одним виглядом говорить:

— Літун ти добрий, але це крило загубить тебе, як бойову людину!

Але Лука блаженно стежив за хмарою, за якою беркиціяв, пестував білоколовий літак.

Прозорими кружевами вишивалося голубе полотно, прикрашувалося синіми петлями спіралей. Літак демонстрував, і може тому Косенкові здалося, що його думки-подібні до цього літання.

Вони линули вище і вище під розложисту баню небес і там в зеніті святкували своє урочисте народження.

Косенко раптом відчув, що сьогодні починається щось цікаве, що це треба виношувати, берегти од заздрих очей і з'єднувати навколо цього друзів і співробітників.

Він думав ще довго, а зум авіонного польоту плив над суходолом, морем і акомпанував мрійним планам пілота з учорашнього авіочовна — „F-5A“.

Кінець першої частини

